

DEMİRDEN LEBLEBİ: GİRİT* AYVALIK'A YERLEŞEN GİRİT MÜBADİLLERİ

Elif Yılmaz **

Özet: Makalede 1923'te gerçekleşen Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinin ardından Ayvalık'ta yaşanan sorunlar ele alınacaktır. Makalede öncelikle Ayvalık ve Girit'in tarihi kısaca özetlenecektir. Ayvalık'ın seçilmesinin nedeni mübadele öncesinde kasabanın nüfusunun tamamen Rumlardan oluşmasıdır. Makalede özellikle Girit mübadilleri ele alınmaktadır çünkü mübadele sonrasında Ayvalık'ta yeni toplumsal yapıya uyum sağlamada en çok zorluk çeken onlar olmuştur. Midilli ve Girit mübadillerinin birlikte hareket etmeleri, birbirlerinden kız alıp vermeleri ve kendilerini 'Ayvalık'ın yerlisi' olarak tanımlamaları aşamalarında da sorunlar yaşanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nüfus mübadelesi, zorunlu göç, mübadil, kimlik, kültür

Iron Chickpeas: Crete

Cretan Immigrants Who Were Setteled in Ayvalik

Summary: This article focuses on the problems which occurred in Ayvalik following the Population Exchanges of 1923 between Turkey and Greece. Primarily, the history of Ayvalik and Crete will be summarized in the article. Ayvalik was chosen as a subject since almost its all population was Greek prior to the population exchange. The article focuses on the refugees of Crete, who lived extreme difficulties in the adaptation to the new social structure. Serious problems occurred when different refugee groups (from Mytiline and Crete) tried to unite as a single group, act and react together, inter-marry or consider themselves as natives of Ayvalik.

Key Words: Population exchange, forced migration, emigrant, identity, culture.

* Girit leblebisi, Ayvalık'ta halen varlığını sürdüren lezzetlerden biridir. Deniz suyuyla ıslatılan nohutların harlı ateşin üzerine yerleştirilen bir saç kazanda saatlerce kızdırılan ince deniz kumunun içerisinde kavrulmasıyla elde edilen bu leblebinin en önemli özelliği, sanki demirdenmişçesine sert olmasıdır. Çalışmamıza böyle bir ismin verilmesinin nedeni ise Osmanlı İmparatorluğu'nun defalarca başarısızlıklarla sonuçlanan girişimlerin ardından Girit'i fethetmesi; Osmanlı hakimiyeti döneminde ise sık sık yaşanan isyanlar nedeniyle adada huzur ve güvenin sağlanmasının güçlüğüne atıfta bulunmaktadır. Adadan gelen mübadiller için ise Girit, farklı sosyo-kültürel özellikleri nedeniyle yerli halk ve farklı mübadil gruplarıyla kaynaşmalarını geciktiren ve yeni toplumsal yapıya uyumlarını güçleştiren bir coğrafyadır. Başka bir deyişle Girit, leblebisi gibi yenilip yutulması zorlu; ancak, tüm zorluklarına karşın vazgeçilmezdir.

** Yard. Doç. Dr. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniv. Fen Edebiyat Fak. Sosyoloji Böl.

Girit, 395'te Roma İmparatorluğu'nun parçalanmasıyla meydana gelen Doğu Roma İmparatorluğu'nun merkezi olmuş ve ilerki yüzyıllarda da, Bizans'ın ileri karakollarından biri olarak tarihte yerini almıştır. 961'de Bizanslılar, İmparatorları Nikephoros Phokas zamanında adayı ele geçirmişler, 1204'te Dördüncü Haçlı seferiyle Bizans İmparatorluğu, Latinlerce fethedilince Girit, Bonifacio Monferrato'nun payına düşmüş, o da 238 kilo saf gümüş karşılığında adayı Venediklilere satmıştır.¹

Osmanlı İmparatorluğu, 1342'den itibaren sırasıyla 1469, 1538, 1567 ve 1571'de Girit Adasını fethetmeye kalkışmış; ancak başarılı olamamıştır. 1645'de Osmanlı İmparatorluğunun Venediklilere karşı açmış olduğu savaşta Girit'i tümü ile fethetme hareketi başlamış, önceleri sadece Hanya ve Rethimno gibi şehirlerde kurulan Türk hakimiyeti, zaman içinde Kandiye dışında tüm adaya yayılmıştır. 24 yıl, 4 ay 16 gün süren savaş sonucunda Venedikliler daha fazla direnemeyerek teslim olmuşlar ve 27 Eylül 1669'da Kandiye'nin de fethedilmesiyle Girit tamamen Türk hakimiyetine girmiştir. 1675'te Girit'in idaresi Kandiye, Hanya, Resmo olarak üç sancağa ayrılmıştır. Türkler, Girit'in boş topraklarının işlenmesi, üretimin artması, ticaret ve zanaatın gelişmesi için adaya çiftçi ve esnaf Türk aileleri yerleştirmiş, camiler, medreseler, köprüler, kütüphaneler, çeşmeler yaparak adayı yeni baştan imar etmişlerdir. Ada denizcilik ve ticaret bakımından çok elverişli olduğu için, o zaman Türk hakimiyetinde olan Yunanistan'dan birçok Yunanlı da gelip adaya yerleşmiş; Girit, Türk yönetiminde gelişip zenginleşmiştir.²

8 Mayıs 1828'de Rusya'nın Osmanlılara ilan ettiği savaş sonucunda 1830 yılında imzalanan Londra protokolü ile Batılı devletlerin himayesinde Bağımsız Yunanistan Devleti kurulmasının ardından Yunan krallığı Girit'i isteyince adada ayaklanmalar başlamıştır. 1831, 1841, 1865, 1877, 1889, 1895 ve 1897'de adada başgösteren isyanlar kimi zaman askeri güç kullanılarak, kimi zaman siyasi tavizler verilerek bastırılmıştır. 1898'de adada Rusya, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın korumasında bir yönetim kurulmuş, 1908'de Girit Milli Meclisi, Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanması üzerine adanın Yunanistan krallığına katılmasını kabul ve ilan etmiş, 26 Temmuz 1909'da Rumlar Hanya kalesine

¹ Ertuğrul Erol Ergir, *Giritli Mustafa*, İzmir: Tükelmat AŞ Yay, 2000, s. 195-199.

² Handan Attar, *Gezgin: Girit Kökenli İzmirli ve İzmir Kökenli Yunanlıların Yurt Gezileri*, İzmir: Ege Üniversitesi Ege Meslek Yüksekokulu Basımevi, 2002, s. 125.

Yunan bayrağını çekmişlerdir. 1913'de Balkan Savaşı'nda Osmanlılar'ın yenilmesi üzerine Londra ve Bükreş anlaşmalarıyla Girit adası kesin olarak Osmanlı devletinden ayrılıp Yunanistan'a bağlanmıştır.³

1897'de Türk-Yunan Savaşı'nın ardından, muhtariyetin ilanı ve isyan olaylarının yarattığı baskı sonucu önce kırsal bölgeden kazalara ve şehirlere sığınan müslüman nüfus bir süre sonra de belirli aralıklarla Anadolu'ya göç etmiştir. 1760'da adada 200.000 olan müslüman nüfus 1897'de 70.000'e düşmüştür. Sözkonusu 137 yıl içerisinde 60.000 olan Rum nüfus ise 230.000'i bulmuştur.⁴ 1890'ların başında adanın nüfus oranlarını 1/3 İslam ve 2/3 Hıristiyan şeklinde iken; görüldüğü gibi 1897'de bu oran müslümanlar açısından 1/3'ün de altına düşmüştür.⁵

Tahmisci-zade Mehmed Macid, adada Müslümanların, özellikle son dönemde çeşitli baskı ve eziyetlere maruz kaldıklarını, örneğin Türklerin başlarından feslerinin kapılıp yırtılarak yerlere atıldığını, müslüman evlerinin kapılarının vurularak şiddetle Türklük, müslümanlık hakkında kaba ve çirkin küfür ve tehditlerin savrulduğunu, yortu günlerinde minare alemleri nişan alınarak kurşun sıkıldığını; minarelerde ezan okuyan müezzinlerin taşla tutulduğunu, kalabalık caddelerde eşek, köpek gibi hayvanların Mehmed, Hasan, Mustafa isimleriyle çağrıldığını, Ramazan'da Müslümanlara zorla şarap içirildiğini ve istavroz yaptırıldığını, resmi dairelerde çalışan bütün Türk memurlarının görevlerine son verildiğini, müslümanların zeytinlik, bağ ve bahçelerinin yağmalandığını ve hırsızlık vak'alarının kasten müslümanların üzerine atıldığını anlatmaktadır.⁶

Pandalis Prevelakis ise, "Girit'te Bir Şehrin Hikayesi" adlı kitabında Girit'teki müslümanların durumunu şöyle anlatmaktadır:

"Türklerin hayatı hakkında az şey biliyorum. Yine de yıllarca gözlerimin önündeydiler ve haklarında epey şey duydum ve fazla yanılmadan bunların birkaçını anlatabilirim. Türklerden çoğunun, soylu ve önemli olanların etraftaki köylerde

³ http://www.turk-yunan.gen.tr/turkce/sorular_yanitlar/girit_adasi.html, 24 Kasım 2003'de girildi.

⁴ Ayşe Nükhet Adıyeko, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000, s. 264.

⁵ Sophia Koufopoulou, "Türkiye'de Müslüman Giritliler: Bir Ege Topluluğunda Etnik Kimliğin Yeniden Belirlenmesi", *Ege'yi Geçerken: 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Der: Renée Hirschon, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s. 317.

⁶ İsmet Miroğlu ve İlhan Şahin, *Tahmisci-zade Mehmed Macid Girit Hatıraları*, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1977, s. 31-46.

malları vardı –Türk liderlerinin Venediklilerden ele geçirdikleri eski sipahilikler-zeytinlikleri, bahçeleri, bağları ve arıcılık yerleri ile büyük sipahilikler, ve hayatlarını şehirden uzakta oralarda geçiriyorlardı. Ama haremelerini –sık sık ayaklanan Hıristiyanlar yüzünden- Rethemno'ya yerleştirmişlerdi ve onun için her akşam, Kapı'nın kapatılmasından önce kaleye girmek zorundaydılar. Ertesi sabah yeniden çıkıp gidiyorlardı. Onun için her biri kendi binek atını besliyordu ve her akşam onları hepsi seçkin, bakımlı ve Arap atıyla yerli cinsin döllenmesinden elde edilmiş ve Girit'de geliştirilmiş cinsten kısıraklarına kurulmuş, şehre gelirken görürdün. Bu atlılar sağlam yapılı, biçimli, yağız çehreli, bıyıklı ama sakalsız, başlarında fes, yaman ve içine kapanık, o, kalplerine çivi çakılı tipten insanlardı. Elbiseleri Hıristiyanlarınkinden farklı değildi, yalnız temizlikleri ve zariflikleri daha büyüktü. Müslümanla Hıristiyanı ancak başlarına bağladıkları mendilden anlardın. Kırmızı fes takmadıkları zaman Rumlar (eskiden beri esaretlerine tuttukları yastan) siyah, Türkler ise beyaz mendil bağlarlardı.”⁷

“Türkler nesilden nesile bu yabancı topraklara davetsiz geldiklerini unuttular ve siğa siğa [yavaş yavaş] burasını vatan edindiler, vatanları gibi sevdiler. Giritli Türklerin Hıristiyanlara "Kritika, ne ke mena ta skotia mu!"⁸ dediklerini çok duymuşumdur. Öbür taraftan doksandokuzdan sonra büyümüş biz gençlerden çoğumuz Türklerle aramızda sevgi doğunca, vücutlarında savaşın hala iyileşmemiş yaralarını taşıyan büyüklerimizin kışkırtıcı sözlerine rağmen Müslümanları düşman olarak görmezdik.”⁹

Prevelakis'in, Girit halkının müslümanları düşman olarak görmediğini söylemesine ve Osmanlı Anayasası'nda (Kanun-u Esasi-1876) eşitlik ilkesi güvence altına alınmış olmasına rağmen bu dönemde adanın müslüman ve hıristiyan halkları arasında sosyal statü ve ekonomik refah bakımından belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Azınlıktaki müslüman halk Osmanlı tabiyetini sürdürmeye çalışırken zaman içinde ekonomik olanakları da ellerinden alınmaya başlamıştır. Bir müslüman toprak sahibinin taşrada sahip olduğu yerler hıristiyanlar tarafından satın alınmakta ya da zorla el konmaktadır. Özellikle göç olayının yoğun şekilde yaşandığı dönemde adanın hıristiyan halkına bu malları ucuz fiyatla ele geçirebilmeleri için Yunanistan ve hatta Amerika'daki hıristiyan Giritliler'den para yardımı yapılmaktadır.¹⁰

Girit halkının dil sorunu da kimlikle ilgili önemli bir belirleyicilik unsurudur. Adada Osmanlı egemenliği altında Türkçenin yanısıra Rumca da resmi dil olarak kabul edilmiş ve yoğun bir biçimde kullanılmıştır. 1897'de adada Yunanistan ve Büyük Devletlerin işgali döneminde 14 ayrı dil konuşulduğu ileri

⁷ Pandalis Prevelakis, *Girit'te Bir Şehrin Hikayesi*, Çev: Osman Bleda, İstanbul: Belge Yayınları, 1997, s. 16-17.

⁸ “Benim ciğerlerim bile Giritli”.

⁹ Prevelakis, *Girit'te Bir Şehrin Hikayesi*, s. 51-52.

¹⁰ Adıyeye, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, s. 265.

sürülmektedir. Girit Kanun-u Esasisi bu konuya kesin bir çözüm getirerek adanın resmi dilinin Türkçe olduğunu ilan etmiş olmasına rağmen adanın Müslüman halkı da günlük yaşantılarında Rumca'yı tercih etmektedir.¹¹ Tahmisci-zade Mehmed Macid de, "Girit Hatıraları"nda, Türk okullarında din dersleri dışında, matematik, tarih, coğrafya ve diğer derslerin Rumca okutulmasının mecburi tutulduğunu belirtmektedir.¹²

1898'de Yunanistan'ın Osmanlı idaresinden ayrılmasıyla adanın Müslüman sakinleri büyük gruplar halinde Osmanlı toprakları dahilinde olan İstanbul, İzmir, Antakya, Suriye ve Lübnan'a göç etmişlerdir. Daha sonra bunlardan bir kısmı Girit'e dönmüş olsalar da bu göçlerin sonucunda adadaki Müslüman nüfus önemli ölçüde azalmıştır. 1923'te, başka bir deyişle mübadele sırasında adanın Müslüman nüfusunun 23.000 ile 40.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir.¹³

1923 öncesinde Ayvalık tarihine baktığımızda ise, 18. yüzyılın ortalarına kadar küçük ve sakin bir kasaba iken; çoğu Rum olan halktan Yani Dimitrakelis İkanomos adında bir rahibin Ayvalık'a doğrudan doğruya muhtariyetle idare olması için gerekli fermanı sağlaması sonucu büyük bir gelişme kaydetmiştir. İkanomos'un Ayvalık'ın özerkliğini elde etmesi ile ilgili farklı anlatılar bulunmakla birlikte; 1770 tarihinde yapılmış olan Türk-Rus Çeşme deniz savaşında yenilgiye uğrayan Türk donanmasından kurtulabilen Cezayirli Hasan Paşa'nın, İstanbul'a dönüşünde, İkanomos'un Ayvalık'taki çiftliğinde büyük bir misafirperverlikle karşılandığını ve devletin yüksek katlarına çıkışında da bu minnettarlığın karşılığı olarak bir fermanla Ayvalık'a özerklik verdiği iddia edilmektedir.¹⁴

Bu fermana göre Osmanlı Hükümeti Ayvalık'ta ancak bir Ağa (Vali) veya Kadı bulundurabilmektedir. Bununla beraber bu memurların yetkileri de çok kısıtlıdır. Çünkü her yıl Ayvalık ileri gelenlerinden seçilen üç kişi, iki Türk memurun amiri konumundadırlar. Ayvalık eşrafından seçilen bu üç amir, ayrıca seçilen oniki üye ile birlikte, halkın hem vergi hem de adalet işlerini yürüten

¹¹ Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, s. 266.

¹² Miroğlu ve Şahin, *Tahmisci-zade Mehmed Macid Girit Hatıraları*, s. 31-46.

¹³ Koufopoulou, "Türkiye'de Müslüman Giritliler: Bir Ege Topluluğunda Etik Kimliğin Yeniden Belirlenmesi", s. 317.

¹⁴ Hıfzı Erim, *Ayvalık Tarihi*, Ankara: Güney Matbaacılık, 1948, s. 18.

yönetim kurulumu oluşturmaktadırlar. Yorgi Sakkari, bu dönemi şöyle anlatmaktadır:

"Ayvalık bu imtiyazlarla Babiali himayesinde bağımsız bir memleket idaresi arz ediyordu. Artık ne Ayazmand (Altınova) Voyvodası Ömer Ağa'nın, ne de Bergama'da Kara Osman oğlunun sözleri burada geçmez olmuştur. Bu durumdan sonra yakın adalarla Mora yarımadası ahalisinden buraya büyük bir akın başladı. Bu memleketin sadece Rum halkından ibaret olacağını etrafa yaymağa çalışan İkanomos buralardaki zenginlerle sanatkarların Ayvalık'a gelip yerleşmelerini kolaylaştırıyordu. İstanbul'daki büyük hamisi Petraki'nin Osmanlı İmparatorluğu'na ihaneti sonucu asılması ile İkanomos'un başkentteki nüfuzuna büyük bir darbe indirilmişti. Ayvalık'ta kendisini çekemeyenlerin ileri geri hareketleri İkanomos'un ölümünü çabuklaştırdı. Halkın aleyhinde yaptığı gösteriler sırasında 1791 yılında 56 yaşında öldü. Ölümünden sonra Ayvalıklı hemşehrilerine yaptığı büyük hizmetler yavaş yavaş anlaşıldı"¹⁵.

Özerkliğin alınmasından sonra Rumlar tarım ve ticarete zenginleşmenin yanısıra Ayvalık'ı önemli bir kültür merkezi haline getirmişlerdir. Caddeleri, parkları, üniversitesi, kütüphanesi, sanat akademisi, kültürel yaşantısı ve ekonomik yapısındaki işlev çeşitliliği ve uzmanlaşma (dericilik, zeytinyağı ve sabun yapımıcılığı, tuzculuk) ile dış satım olanakları; 19. yüzyıldaki Bağımsızlık hareketleri etkisinde kalarak 1821'de 'Ayvalık İsyanı' adı verilen ayaklanmaya dek sürmüştür.¹⁶

19. yüzyılın başlarında Balkanlar'da başlayan milliyetçi kıpırdanmalar Osmanlı Devleti'ne karşı 1821 yılında Mora yarımadasında çıkan geniş tabanlı ayaklanma ile sonuçlanmıştır. Ayaklanma o yıllarda Ege'de dolaşan 'izbandut tekneleriyle' adalara ve Anadolu kıyılarına taşınmış, bu bölgelerdeki Rum halkı tarafından da yer yer destek görmüş ya da gördürülmüştür. Ayvalık da bu çatışmaların merkezinde yer almış ve yine olup bitenden en çok zarar gören evleri/yurtları/topraklarından olan Ayvalıklılar olmuştur. En zengin ve hareketli döneminde yakılıp yıkılan Ayvalık şehri yıllarca belini doğrultamamıştır.¹⁷

Yörenin yeniden yapılandırılması ve ekonominin canlandırılmasının yanısıra yabancı devletlerin getirdikleri öneriler sonucu, Osmanlı Devleti "Ayvalık reayasının affedilmesi" ile ilgili bir buyruk çıkarır. Bu emrin yerine ulaşması

¹⁵ Erim, *Ayvalık Tarihi*, s. 19.

¹⁶ İ. Hakan Kolcu, "Doğal, Tarihi, Kültürel Açından Turizm Potansiyelini Değerlendirme Modeli: Ayvalık Örneği", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 1993, s. 149.

¹⁷ Aslı Tandoğan ve Ömür Harmanşah, "Ayvalık İçin Bir Öndeysiş", *Birikim*, İstanbul: Sayı: 86-87, Haziran - Temmuz 1996, s. 141-143.

sonucunda, gerekli işlemler uygulamaya koyulur. Midilli muhafızı Mustafa Ağa, Babiali'ye gönderdiği 18 Mayıs 1824 tarihli bir dilekçede Ayvalık ve Cunda Adası halkının “celp ve iskan” edildiğini İstanbul'a bildirir. Ayvalık ve Cunda Adası halkı aşama aşama gelerek isyan sırasında tamamen harap olmuş olan eski yerlerine sahip olmaya başlarlar.¹⁸ Yunan isyanının sona ermesi ve 1829 Edirne Andlaşması ile Yunan bağımsızlığının tanınmasından sonra geri dönüşler hız kazanmış ve 1830'da kasabada toplanan Rumlar'ın sayısı 10.000'e yükselmiştir.

1821 isyanının en önemli sonuçlarından biri de Ayvalık'ın özerkliğini kaybetmesidir. 1843'de alınan bir kararla Ayvalık, Karesi Sancağı'na bağlanarak özerkliğini yitirmiş, olmasına rağmen kasabada Rum nüfus yoğunluğunu korumuştur. 1908'de Meşrutiyet'in ilanı ise Ayvalık'ta Rumlar'ın siyasi faaliyetlerini arttırmalarına imkan sağlamış ve daha önce gizli yürütülen çalışmalar bu tarihten itibaren açıktan devam etmeye başlamıştır.¹⁹ 1914 ve 1917'de Ayvalık Rumlarının çıkarmış oldukları isyanlar sonucu Rum nüfusun sürgün edilmesi Ayvalık'ın nüfusunun büyük ölçüde azalmasına neden olmuş; 1912'de Rum nüfusu 46.000'i geçen Ayvalık'ta, 1919 yılına gelindiğinde 3.500 Rum kalmıştır.²⁰

Yunanlılar, İzmir'in işgalinin ardından bir kol ile Manisa'ya ve diğer bir kol ile de Aydın'a doğru işgal sahalarını genişletmeye başlamışlar ve 29 Mayıs 1919 günü Ayvalık'a asker çıkarmışlardır. Ayvalık'ın işgalinin ardından Rum nüfus başta Midilli olmak üzere adalardan ve Anadolu'dan Ayvalık'a akın etmiş, Yüksek Komiserlik'ten Rumlar'ın memleketlerine geri dönmelerine dair iznin çıktığı 20 Ekim 1919'dan Aralık 1920'ye kadar, bir yılı aşkın bir sürede 22.000 Rum Ayvalık'a yerleşmiştir.²¹ İzmir'in kurtuluşundan sonra kaçan düşmanı önlemek için öncüsü 23. alay olduğu halde 14. Piyade tümeni 14 Eylül 1922'de Bergama üzerinden Dikili'ye hareket etmiştir. İzmir'den hareket ederek Ayvalık ve Edremit kıyılarını çevirmeğe görevli 2. Süvari Tümeni Dikili yolunda 14.

¹⁸ Zeki Arkan, “1821 Ayvalık İsyanı”, *Belleten*, Cilt: 12, Sayı: 203, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s. 593-594.

¹⁹ Doğan Aka, *Ayvalık İktisadi Coğrafyası*, İstanbul: Ülkü Matbaası, 1944, s. 30-31.

²⁰ Georgias Nakracas, *Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni*, Çev: İbrahim Onsunoglu, İstanbul: Belge Yayınları, 2003, s. 127-128.

²¹ Kemal Anadol, *Büyük Ayrılık*, İstanbul: Doğan Kitap, 2003, s. 495.

tümene yetişip geçerek 15 Eylül 1922 günü Ayvalık'ı düşman işgalinden kurtarmıştır.²²

Türk - Yunan Nüfus Mübadelesi

1826'da Yunanistan'ın bağımsız bir devlet olması ve 1923'de Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması aşamalarında her iki ülkenin de birbirlerine karşı verdikleri mücadele ve bir diğerini "öteki" olarak tanımlamaları, "ulus devlet" kimliklerini oluşturma aşamasında önemli rol oynamıştır. Yunanistan'ın yanı sıra, Balkanlar'da kurulan diğer devletler de homojen bir nüfus yaratmak ve sahip oldukları topraklar üzerinde ulusal egemenliklerini pekiştirmek için aynı çizgiyi takip ederek ulus devletlerini etnik ve dini ayırım temelinde kurmaya çalışmışlar; topraklarında yaşayan ve kendilerinin yüzlerce yıl egemenliği altında yaşadıkları toprak sahibi Türk-Müslüman kitleleri çeşitli zamanlarda, açık veya kapalı baskı yöntemleriyle göçe zorlamışlardır.²³ Bu çabalar Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra da devam etmiş, özellikle 30 Ocak 1923'de Lozan'da imzalanan Ahali Mübadelesi Protokolü ile doruğa çıkmıştır.

30 Ocak 1923'de İsviçre'nin Lozan kentinde imzalanan ve 19 maddeden oluşan Türk ve Yunan Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol, 18 Ekim 1912 tarihinden itibaren göç eden ve göç etmesi gereken gerçek ve tüzel kişileri kapsamaktadır. Sözleşmeye göre mübadillerin mülkiyet haklarına ve alacaklarına zarar verilmeyecektir. Zanlı veya suçu kesinleşmiş olup mübadele kapsamına giren kişiler, göçmenin gideceği ülkenin makamına teslim edileceklerdir. Göçmenler gittikleri ülkenin tabiyetine geçecekler ve herhangi bir vergi ödemeksizin taşınabilir her türlü mallarını beraberlerinde getirebileceklerdir. Aynı zamanda cami, tekke, medrese, kilise, manastır, mektep, dernek ve birlik gibi tüzel kişiler ve sair kurumların personellerini de kapsamak üzere, kendi topluluklarının taşınır mallarını serbestçe getirmeye hak kazanmışlardır. Mübadillerin taşınmaz mallarının, yani gayri menkullerinin değerlerini de beyan edecek şekilde listeleri tanzim edilerek bir tutanakla tespit edilecektir. Söz konusu tutanak dört kopya şeklinde hazırlanacak ve bunların biri yerel makamlarda kalırken, biri Muhtelit Muhacirin Komisyonu'na, biri

²² Aydın Ayhan, "Ayvalık Cephesi", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, İstanbul: Sayı: 39, Mart 1990, s. 33

²³ Micheal Barutçiski, "Lozan'a Yeniden Bir Bakış: Uluslararası Hukuk ve Siyasette Nüfus Mübadeleleri", *Ege'yi Geçerken: 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Der: Renée Hirschon, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s. 34.

mübadilin gideceği ülkenin hükümetine ve biri de göçmenin kendisine verilecektir. Sözleşmenin yürürlüğe girmesinden itibaren bir aylık bir süre içinde Muhtelit Mübadele Komisyonu kurulacaktır. Muhtelit Mübadele Komisyonu, tarafsız ülkeler tabiiyetine mensup bir kişinin başkanlığında üçü tarafsız, dördü Türk ve dördü de Yunan olmak üzere on bir üyeden oluşacaktır. Komisyon gerekli gördüğü takdirde tali komisyonlar kurmak hususunda yetkili olacaktır. Komisyon, göç işine nezaret etmek, emval-i menkule ve gayri menkuleyi tasfiye etmekle mükelleftir. Tasfiye edilecek mallara, haklara ve menfaatlere ilişkin tüm itirazlar komisyonca kesin olarak hükme bağlanacaktır. Komisyon, taşınmaz mallara değer biçecek, bu değer karşılığında göç ettiği ülkede kendine bıraktığı mallarla eşdeğer nitelikte gayr-ı menkul verilecektir. Öte yandan, Yunanistan ve Türkiye terk edilen malları denkleştirecekler, bu işlem esnasında borçlu kalan taraf borcunu peşin ya da yıllık en fazla üç taksitte faiziyle beraber ödeyecektir. Karma komisyonun masrafları da ilgili iki hükümet tarafından ödenecektir. Taraflar, ülkelerinden ayrılacak olan mübadillere tayin edilen gündün önce ocaklarını terk edip gitmek için ya da mallarını ellerinden çıkarmak amacıyla baskı yapmamayı, herhangi bir isim altında vergi almamayı, mübadele kapsamı dışında kalan bölgelerdeki nüfusa ülkeyi terk etmeleri için herhangi bir baskı yapmamayı da taahhüt etmişlerdir. Mübadillerin nakil, iskan ve işleri ile 1912 yılından beri iskan işlemi görmemiş olan göçmen, mülteci, harikzede, felaketzede ve aşiret mensuplarının iskan ve refahlarını sağlamak, ilerki tarihlerde kabul edilecek göçmen ve mültecileri yerleştirmek ve ülkenin yıkıma uğrayan yerlerini imar etmek üzere ise 8 Kasım 1923 tarihli Kanun ile Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti kurulmuştur.²⁴

Mübadelenin Ayvalık'ta Uygulanışı

Mübadele sürecinin, Giritli mübadiller için, taşınmalarından yerleştirilmelerine; üretici konuma getirilmelerine ve topluma uyum sağlamalarına kadar dört farklı aşamada Ayvalık özelinde nasıl gerçekleştiğini inceleyeceğimiz bu çalışmada

²⁴ *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler*, Çev: Seha L. Meray, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001, s. 82-88.

yazının yanısıra, Ayvalık'ta birinci ve ikinci kuşak mübadillerle yapmış olduğumuz mülakatlardan da büyük ölçüde yararlanılacaktır.

Mübadillerin Taşınmaları

Mübadillerin taşınması işini denizyoluyla yapmak, her yönden daha pratik ve avantajlı görülür. Halkın önemli bir bölümü zaten liman kentlerine yığılmıştır. Üstelik iki ülke arasındaki deniz, yolu kısaltmakta ve taşımayı kolaylaştırmaktadır. Böylece taşınmanın denizyoluyla yapılması daha az masraflı olabilecektir. Yunanistan'dan getirilecek olan Türk-Müslüman göçmenler Selanik'ten Tekirdağ'a; Kalikratya'dan İstanbul ve Mudanya'ya, Kavala'dan İstanbul, Zonguldak, Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, İzmit, Tekirdağ, Gelibolu, Bandırma ve Burhaniye'ye; Girit ve Kandiye'den Mersin, Silifke, Marmaris, Bodrum, Gökçeada, Göllük, Ayvalık, Çanakkale ve Erdek iskelelerine 'boşaltacaktır'. Mübadillerin naklini gerçekleştirecek olan 'vapur kumpanyası', bir mektup vererek teminat gösterecektir.²⁵

Yunanistan'da Selanik ve Kavala, Girit'te ise Hanya, Kandiye, Resmo şehirleri yükleme limanları olarak belirlenmiştir. Göçmenler gemilere bindirilmeden önce Hilal-i Ahmer Cemiyeti heyetlerince kontrolden geçirilerek veba, çiçek gibi salgın hastalıklara karşı aşılanmışlardır Ayrıca vapurlara yüklenene kadar geçen zamanda, göçmenlerin rahatça bekleyebilmeleri için çadırlı kamplar kurulmuş ve buralarda göçmenlerin sağlık, barınma, yiyecek ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır.²⁶

Sözleşme maddelerine göre mübadiller taşıma ücretlerini kendileri karşılayacaklar, beraberlerinde yüz kilogram eşya da getirebilecekler, yüz kilogramdan fazla eşya için ise ayrıca ödeme yapacaklardır. Ancak yaşadıkları travmanın da etkisiyle, mübadillerin yolculuğa çıkmadan önce yanlarında neler götürüleceklerine mantıklı bir şekilde karar vermeleri pek mümkün olmamış; mübadele sırasında mezar taşlarının da mübadiller tarafından taşınabilir mal olarak yanlarında götürülüp götürülemeyeceği bile tartışma konusu olmuştur. Giritli Türkler gidecekleri memlekete yakınlarının mezar taşlarının taşınmasına izin verilmesini istemiş; ancak Karma Komisyon bu konuda olumsuz karar

²⁵ *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler*, s. 37.

²⁶ Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanlar'ın Makus Talihî Göç*, İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2001, s. 292.

vermiştir.²⁷ Ayvalık'ta görüştüğümüz mübadiller taşınma süreci olarak şunları anlatmışlardır:

EY²⁸: Peki yanlarında getirebilmişler mi eşyalarını, paralarını?

- Tabii, Giritliler hepsini getirdi, bütün eşyalarını. Çok güzel konsollar getirdi mesela, aynalar, ondan sonra hatta ve hatta keçileri çok cinsmiş, Girit maltız keçileri, Malta keçileri, onları bile getirdi ve son zamana kadar Cunda'da onun nesli devam ediyordu.

EY: Ne zaman bindiniz gemiye?

- Akşam üzeri bindik biz, saat 6-6,5. Sabahleyin güneş doğarken şu bina var ya, okul binası, onun altına yanaştık.

EY: Hangi aydı hatırlıyor musunuz?

- Hatırlıyorum Ekim'de. Ekim 15-16.

EY: Yanınızda gelirken neler getirdiniz?

- Ev eşyamızı tamamen aldık. Dedim ya hiç müdahale eden olmadı. Afedersin yoğrum teknesini²⁹, penerleri filan hepsini. Meraklı hanımlar, madem böyledir, getiricem, oraya gidince ben Anadolu'da kimin evine girecem, bakalım aradıklarımı bulacak mıyım? Hatta bazı hanımlar derdi fırın bile getirmek imkan olsa getiricem. Ekmek yapıcım diyor, o zaman hazır ekmek yoktu ki. Ekmek yapıcım kimin fırınına diyor. Teknesini, küreğini. Tabii meraklı hanımlar.

Mülakatlarda da açıkça görülmektedir ki, Ayvalık'a gelirken gerek Midilli gerek Girit'ten gelen mübadillerin taşınır mallarını ve hayvanlarını yanlarına almalarına izin verilmiştir. Mübadillerin bir kısmı yolculuk için para ödemezken; maddi durumu iyi olanların bu zorunlu yolculuğun masraflarını da karşıladıkları görülmüştür.

- Bu benim annamden, teyzelerimden, baba dedemden dinlediğim. Bunlar Girit'de 6 ayda gelmişler, üçer ay arayla. Daha zengin olanlar Antigoni gibi, bir para ödeyerek bir gemiye binmişler. Daha fakir olanlar Giresun, Türkiye, onlar Çerasun, Türçiya derler o diyalektle. 20-25 günde geliyorlar buraya. İndiriliyorlar buraya. Büyük bir bina var şurda, Karadeniz Kahvehanesi olan binanın yakınındaki büyük binada karantinaya alınıyorlar. Onlara bizim Giritliler, vatına derler, aş. Bir aş yapıyor.

Mübadiller gerek gemilere bindirilmeden önce, gerek bazı gemilerde ve Yunanistan'daki limanlarda salgın hastalığa rastlanması nedeniyle Türkiye'de indirildikleri limanlarda sağlık muayenesinden geçirilmiş ve bu hastalıklara karşı aşılanmışlardır³⁰. Göçmenler limanlara indirildiklerinde iki tip

²⁷ Mihri Belli, *Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi*, İstanbul: Belge Yayınları, 2004, s. 40.

²⁸ Elif Yılmaz

²⁹ Hamur.

³⁰ Mübadillere çiçek, dizanteri ve veba aşılı yapılmıştır.

misafirhanede kalmaktadırlar. Bunlardan ilki göçmenlerin temizlik ve sağlık ihtiyaçlarının karşılandığı tahaffuzhanelerdir.³¹ Tahaffuzhanelerde sterilizasyonları yapıp, işlemleri tamamlanan göçmenler, asıl misafirhanelere geçmektedirler. Mübadillerin beraberlerinde getirdikleri koyun, öküz, eşak, at vb. hayvanlar için de misafirhanelere yakın yerlere ahırlar yapılmıştır. İstanbul'da Tuzla, İzmir'de Klazumen misafirhaneleri en büyükler arasında yer alırken; Samsun, Mersin, Aydın, Gelibolu, Çanakkale, Fethiye, Ayvalık, Erdek, Çeşme ve Bayındır misafirhaneleri de anılmaya değer olanlardır. Bu mekanlarda da üç gün kalan ve işeleri sağlanan mübadiller daha sonra sevk edilecekleri yerlere gönderilmektedirler.³²

Giritliler Ayvalık'ta ilk kez Cunda'ya ayak basmışlardır. Mübadiller iskan edilmeden önce Cunda'daki yetimhane ya da Ayvalık'taki okul binasına yerleştirilmişlerdir. Tüm mübadillere olduğu gibi kendilerine de aşı yapılmıştır. Engin Berber'in çalışmasında Ayvalık'a ilk gelen mübadillerden biri, tahaffuzhane sürecini şöyle anlatmaktadır:

*"Cunda'da bizleri bir misafirhaneye götürdüler. Orası okulmuş. Orada birkaç gün kaldıktan sonra, yine motorla hepimizi Ayvalık'a gönderdiler. O gün de fırtına vardı. Deniz müthiş dalgalı idi. Sahile sağ salim çıktığımızı bin şükür ettik. Rıhtımda bizden önce Midilli'den Ayvalık'a gelmiş mübadillerden Dalgakıran Mehmet Ağa, bizleri davul zurnalarla karşıladı ve birer bardak çay ikram etti. Halk da oraya toplanmış bize "hoş geldiniz" diyorlardı. Ayvalık'ta bizi yine, bir ilk mektebe götürdüler. Orasını misafirhane olarak bize tesis ettiler. Büyük bir salomon her bir köşesine, birer aile yerleştik. yatak çarşaflarımızı paravan gibi kullanarak, oralarını oda haline getirdik. ...Sivrisinekler bir yandan, koca bir salonda o kadar insanın düzensiz bir şekilde barınmasından doğan huzursuzluk öte yandan, buna yol yorgunluğu ve yemek hazırlamak problemi de eklenince, durumumuzu varın siz hesap eyleyin. bir hafta kadar bir zamanı, bu sıkıntı içinde geçirdik."*³³

14 Ekim 1922'de Midilli'den Ayvalık'a ilk gelen göçmenler doğruca Cunda (Alibey) Adası'na indirilmişler, bu tarihten yaklaşık bir yıl sonra da Girit Adası ve diğer Rumeli şehirlerinden gelen göçmenler Ayvalık'a gelmeye başlamışlardır. Yunanistan'da da mübadiller için opera, okul gibi kamu binaları

³¹ Tahaffuzhanelerde mübadillerin sağlık denetimleri yapılmakta, aşı kartları incelenerek varsa eksik aşıları uygulanmakta, temizlenmeleri sağlanmakta ve beraberlerinde getirdikleri eşyalar teker teker aranarak etüvden geçirilmektedir.

³² Ağanolu, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanlar'ın Makus Talihi Göç*, s. 295.

³³ Engin Berber, *Rumeli'den İzmir'e Yitik Yaşamların İzinde*, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2002, s. 44-45.

misafirhanelere dönüştürülmüştür. Midilli Ayvalık'a daha yakın olduğu için, buradaki müslümanlar Giritliler'den önce gelmiş ve Ayvalık'a yerleşmişlerdir. Bu nedenle kendilerinden sonra gelen Giritliler için bir karşılama töreni yapabilmişlerdir. Kendilerinin de yolculuk sırasında ve Ayvalık'a ilk geldiklerinde benzer sorun ve sıkıntıları yaşamış oldukları düşünülürse, Girit mübadillerini davul zurnayla karşılayıp, onlara ikramda bulunmalarının gerisindeki empati kolaylıkla anlaşılabilir. Çünkü Midilli mübadilleri geldiklerinde Ayvalık'ın neredeyse tamamı Rumlardan oluşan nüfusu gönderilmiş olduğu için, kendilerini askerlerden başka karşılayan ne yerli halk ne de farklı bir göçmen grubu bulunmamaktadır. Buna karşın Ayvalık'ın tamamen boşaltılmış olması, daha sonra mübadillerin iskan aşamasında kendilerine bir avantaj sağlamıştır.

Mübadillerin Ayvalık'ta İskânı

Mübadillerin yerleştirilmelerinde gözetilen başlıca ölçüt terk ettikleri yerlerdeki iklim ve hayat şartlarına uygun iskan mahallerine gönderilmeleri ve en kısa zamanda tüketici olmaktan çıkartılıp, üretici hale getirilmeleri olmuştur. Bu şekilde yerleşim alanlarının tespiti için uzun incelemelere, nereden ne kadar mübadilin geleceği ve bunlar için yerleşime elverişli alanların nereleri olduğu, bölgelerde iskan edilebilecek nüfus kapasitesi ile ilgili demografik bilgilere ihtiyaç vardır. Oysa, tarım mevsiminin geçmiş olması ve halkın limanlara yığılması nedeniyle göçün 1923-1924 kış aylarında başlatılması gerekmiş ve bu nedenle de yerleşim alanlarının belirlenmesinde gerekli titizlik gösterilememiştir. Yerleştirme işlemine kıyı kent, kasaba ve köylerinden başlanarak, demiryolu ve diğer ulaşım araçlarının gidebileceği yörelere kaydırılması yoluna gidilmiştir.³⁴

Lozan Anlaşması'nın imzalanmasından sonra Tanzim ve İcra Vekilleri Heyeti tarafından onaylanan 17 Temmuz 1923 tarihli kararnamede, anlaşma sonucu gelecek göçmenlerin iskan edilecekleri yerlere nasıl sevkedilecekleri belirtilmiştir. Buna göre, Anadolu on iskan mntikasına ayrılmış ve buralarda İmar ve İskan Bölge Müdürlükleri kurulmuştur. İskan edilecek göçmenlerin

³⁴ Kemal Arı, *Büyük Mübadele*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, s. 52.

iskan olunacağı yerler, geldikleri yerlere ve yaptıkları işlere bağlı olarak saptanmış ve bunlar, tütüncü, çiftçi, bağcı ve zeytinci olarak sınıflandırılmıştır.³⁵

Nüfus mübadelesi hükümlerine göre, ülkeyi terk etmiş olanların geride bıraktıkları mülkler kamulaştırılmış sayılacak ve ülkeye gelen muhacirlere dağıtılacaktır. Savaşlar sırasında kaçmış olan bir milyon kadar Rumun yanısıra, Mübadele hükümlerine göre ülkeden ayrılan 150.000 kadar Rumun da ülkeden ayrılmasıyla Batı Anadolu'daki en verimli toprakların en az beşte biri Müslüman toprak sahiplerinin eline geçmiştir. Şehirlerde geride bırakılan mülk ve servet ise çok daha büyük orandadır. Toprağın bir kısmı, milliyetçi siyasi otorite tarafından Rusya ve Yunanistan'dan gelen muhacirlere dağıtılmıştır. Bu sırada Kurtuluş Savaşı'na katılmış olanların ve yeni iktidarla yakın ilişkileri olan eşrafın da büyük topraklar ele geçirdiği anlaşılmaktadır. Toprak bölüşümünden en çok yararlananlar ise milliyetçi davaya erken katılan kasabalılar olmuştur.³⁶

Nicholas Stavroulakis, "Lavanta Lavanta" adlı tarihi romanında Girit'ten mübadele sonucunda ayrılan müslümanların ekonomik anlamda uğradıkları zararı şu şekilde dile getirmektedir:

"Alçakça bir siyasetin vebali Girit'in sırtına yüklenirken, Yunanistan'ı bir beladan diğerine sürükleyecek olan maceralar zinciri Ada'yı tamamen yalnız bırakacaktı. Halkların değişimi, 'Mübadele', Girit'in Müslüman ve Türkler'inin Giritli olup olmadıklarına bakılmaksızın Türkiye'ye, Anadolu'daki Hıristiyan Rumlar'ın Yunanistan'a gönderilmesi, gerçekleşecek, Girit'in eskiden ahalisi Anadolu'dan gelecek olan göçmenlerle tamamlanacaktı. Bu haberin kısa vadede yarattığı olumlu hava çok çabuk tavsadı ve adada Türk mallarının yok pahasına el değiştirmesine yol açtı. Türkler'in adayı terk etmeleri için tanınan süre kısa tutulmuştu. Zaten hayatları allak bullak olmuşken, bu defa apar topar gönderildiler. Malları, banka kredileri yeni gelenlere dağıtıldı, bankalarda fiilen paraları olan Türkler paralarını çekemediler. Mallar, mülkler inanılmaz derece ucuz fiyatlara gitti. Birçoğuna, Anadolu'dan ayrılan Rumlar'ın bıraktıkları mal mülk ile değiştirilmek üzere verilen, geçerliliği belirsiz mübadele senetleri üzerine yazıldığı kağıt kadar bile değer taşııyordu. Her iki tarafta kurulan Mübadele Komisyonları'nın zavallı mübadillerden başka herkese yaradığı söylentileri ayyuka çıktı. Mübadillerin gemileri, zorunlu sürgüne doğru yol alırken, ahları Hanya'nın Splanzia, Kumkapı, Ano, Kato, Nea Hora mahallelerinin

³⁵ Nesim Şeker, "Türk-Yunan Mübadelesi ve Bir Kent: Bursa" <http://www.let.leidenuni.nl/tcimo/tulp/search/seker.html>, 21 Ekim 2003'de girildi.

³⁶ Çağlar Keyder, "İmparatorluktan Cumhuriyete Geçişte Kayıp Burjuvazi Aranıyor", *Toplumsal Tarih*, Sayı:68, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ağustos 1999, s. 8.

sokaklarında, kaldırımlarında, Paşaiye viranelerinde hayalet ruhlar gibi dolaşmaktaydı."³⁷

Görüldüğü gibi mübadiller tüm taşınır mallarını beraberlerinde getirme hakkına sahip olmalarına rağmen bankadaki paralarını bile çekememişlerdir. Mübadillerin yerleştirilmeleri aşamasında büyük güçlükler ve birtakım haksızlıklar da yaşanmıştır. Rumların terk etmiş oldukları ev ve arazilerin bir kısmı gasp edilmiş, bir kısmı yakılıp yıkılıp, bir kısmı da askerler, memurlar ya da yerli yurtsuzlar tarafından işgal edilmiştir. Hamdullah Suphi [Tanrıöver] Bey, 5 Kasım 1924 günü TBMM kürsüsünden yaptığı konuşmada, Balıkesir Mebusu Hulusi Bey'in yaz için, kış için ayrı ayrı evler kapattığını, bir sabun fabrikasına vaziyet ettiğini, binlerce zeytin ağacı aldığını, Ayvalık kaymakamından duyduğunu söylemektedir.³⁸

İlk gelen mübadiller, geldiklerinde Ayvalık'ta sadece askerlerin bulunduğunu, onların da deniz kenarındaki evlerde yerleşmiş olduklarını anlatılarında belirtmişlerdir. Ancak Ayvalık'ın nüfusunun tamamının "bir şekilde" gitmiş ve kentin boşalmış olması, en azından mübadillerin iskanı açısından kolaylık sağlamıştır.

*"Babalarımız her gün çıkıp, iskân işlerimizi araştırmakla meşgul oluyorlardı. Oradan giden Rumların boş evlerine biran evvel girip yerleşmek, bu perişanlıktan kurtulmak istiyorduk. Akşama babalarımızın döndüğünü görünce, heyecanla ev bulup bulmadıklarını soruyorduk. Ayvalık Kaymakamı, bey babama emval-i metrukeden olan evlerin anahtarlarını vermiş, "ailelerin kalabalıklığına göre, büyük ve küçük evlere bir bakın ve yerleşin" demiş. Babam her gün birer ikişer aileyi yerleştirirken, bize de şimdi sadece pazar yerine yakın olduğunu hatırlayabildiğim, beş küçük odası ve altında iki dükkânı olan bir evi münasip görmüş. hemen oraya taşındık. Denklerimizin bir kısmını -en lüzumlu eşyalarımızın bulunduğu denkleri- açıp döşedik, dayandık. Olabildiği kadar rahat etmeye çalıştık. Arazi olarak da, nüfus başına yirmişer zeytin ağacı, iskan-ı adi hakkı olarak babama vermişler. Bu, şimdilik kaydıyla verilen araziye, sonra tefviz edeceği araziye dahil edeceklermiş. Babam, sadece zeytin mahsulününün geliri ile yetinmek ve bu ziraatın ehli olmayı düşünerek, epey bir sıkıntıya düştü."*³⁹

³⁷ Nicholas Stavroulakis, *Lavanta Lavanta*, Çev: Pamir Bezmen, İstanbul: PMR Co. Ltd. Yayınları, 2000, s. 76.

³⁸ Ayhan Aktar, "Nüfusun Homojenleştirilmesi ve Ekonominin Türkleştirilmesi Sürecinde Bir Aşama: Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, 1923-1924", *Ege'yi Geçerken: 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Der: Renée Hirschon, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s. 144.

³⁹ Berber, *Rumeli'den İzmir'e Yitik Yaşamların İzinde*, s. 44-45.

Ayvalık'a hane başına rahatlıkla bir ev düşmüş olmasına karşın Türkiye'den Yunanistan'a giden mübadiller kimi zaman birkaç aile aynı evi paylaşmak durumunda kalmıştır. Kentin boş olması nedeniyle Ayvalık'ta mübadil ve muhacirlerin iskanı çok daha kolay olmuş; asıl sorun, zeytinliklerin dağıtımını ve Yunanistan'daki mallarına karşılık mal almak olarak açıklayabileceğimiz tefviz işlemleri sırasında yaşanmıştır.

- Sonra ellerinde Girit'teki mallarını beyan eden bazı belgeler var. Birçoğu formül der buna. O belgeler karşılığında buralarda birer evleri ya da ekip biçecek arazileri olsun diye bekliyorlar. Girit mübadillerine Ayvalık ve çevresinde en az bir ev, bir buçuk dönüm tarla, 20 ağaç zeytin ağaç iskan ediliyor. Bu demek değildir ki herkes malının karşılığını alabiliyor. Öyle bir şey olmamış. Benim baba tarafım orada çok ciddi iyi, yani çiftlik ağası olan bir aileden geliyormuş. Benim bir dedem eczacı olarak gelebiliyor buraya. Ama diğerleri tıbbiyeyi bırakmış. Ağa çocukları, çalışmak istemiyor, utanıyorlar falan. Vay bizim formüllerimiz. Bekleyelim, işte önce vatandaşlık yanmasın. Biz alırız malımız derken dünyanın malı kayıp oluyor ve onlar buralarda çok zor bir yaşam sürüyorlar. Çok fakirlik çekiyorlar. İlk dönem çok büyük zorluk çekiyorlar.

Mülakatlarda da görülmüştür ki, mübadillerin büyük bölümü önceden sahip oldukları malların tam karşılığını alamadıklarını öne sürmektedirler. Mübadeleden önce sahip oldukları taşınmazların ve servetin büyük bölümünü kaybedenler olduğu gibi, gerek Yunanistan'da gerek Türkiye'nin mübadil alan başka bölgelerinde olduğu gibi Ayvalık'ta da bu "fırsat"ı değerlendirip, haksız bir servet edinenler de olmuştur.

E.Y.: Babanız ne iş yapardı Midilli'de?

- İşi şuydu, zeytincilikle. Babasının aşağı yukarı 10.000 küsür ağaç zeytini vardı. Bu zeytinliklerin toplanması, çıkması, imarı, umarı, bunlarla uğraşırdı. Başka bir iş yaptığı yok ki babamın. Burda da mübadele yoluyla bir kısım zeytinlik verdiler ama onda bir verdiler.

E.Y.: O kadar mı tefviz yapabildiniz?

- Dolabımı çeviren aldı. Burda vaktiyle bir ... Bey vardı, bu iskan müdürüydü Ayvalık'ta. Şunu söyledi. Laf geldi de konuşuyorduk, bu halıcılık yapıyordu, ben de muhasebecilik yaptığım dönemde. Ben dedi İskân Müdürlüğü yaptığım senede dedi, Katirinliler geldi dedi, şey alıyor, tasfiye taleplerim vardı o zaman. Katirin'in iki üç misli büyüklüğünde Katirin'de arazileri olduğuna dair tasfiye talepnamesi getirdiler. Aldım diyor Katirin'in haritasını, baktım diyor, ne olduğunu anlayamadım. Ankara'dan dolabımı çeviren alıyor, geliyor.

Görüştüğümüz mübadillerden birkaç tanesi Türkiye'ye gelmeden önce hiç malları bulunmadığını söylemiş; geri kalanı geçmişte kalan hayatlarının çok zengin ve güzel olduğunu beyan etmiştir. Her iki tarafın da benzer koşullar içerisinde bulunduğu gözönüne alındığında, yalnızca halkların değil, el değiştiren servetin de bir değiş tokuşunun yaşandığı ve mübadiller arasında yeni bir toplumsal tabakalaşmanın ve sıralanışın ortaya çıktığı söylenebilir. Mübadeleden önce oldukça rahat koşullarda yaşayanlar başlıca gelir kaynakları olan zeytinliklerini ve diğer taşınmazlarını kaybederken, mübadeleden sonra kendisine verilen evde gömülü olan altınları bulanlar ve bunu devletten saklayanlar; ya da tefviz işlemleri sırasında önceden sahip olduklarından çok daha fazla mal elde etmeyi başaranlar olduğu görülmektedir. Yaptığımız görüşmelerde mübadillerin büyük çoğunluğu bıraktıkları toprakların tam karşılığını alamadıklarını beyan etmişlerdir. Alabildikleri mallarla ilgili olarak verdikleri oran ise %10 ile %40 arasında değişmektedir.

EY: Peki burda oradaki mallarının tam karşılığını alabilmişler mi?

- Yok alamadık.

EY: Neden? Yani alabilen oldu da siz mi alamadınız, yoksa kimse mi alamadı?

- Alanlar oldu, alamayanlar oldu. Biz de alamadık. Tabii dediğim gibi çünkü Midillililer daha atik davrandılar, daha evvel gelince onlar epey mal aldılar. İlk işte 20 ağaç yalnız iskân hakkı veriyolardı, ondan sonra ordaki malınıza karşı da tapu senedi alıyordunuz. Onlara karşılık da tefviz diyorlardı, tefviz edildi.

Bu haksız paylaşım Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde de gündeme gelmiş, Dahiliye Vekili Recep Bey, 6 Kasım 1924 tarihinde Meclis Kürsüsü'nde yapmış olduğu konuşmada birtakım mübadillerin sahte belgelerle hakları olmayan malları alırken, bazılarının ellerinde belgeleri olmadığı için Yunanistan'dayken sahip oldukları malların karşılığını alamadıklarını ifade etmiştir.⁴⁰ Ayvalık özeline bakıldığında ise, hakkı olmayan mallara sahip olmanın yanısıra zeytinliklerin halka dağıtımı sırasında özellikle Ayvalık'a 1922'de gelmeye başlamış olan ve Midilli'deyken de zengin olanların İskan Komisyonu'nda yer alıp, etkin oldukları görülmektedir.

- Türkiye'de en çok vakıf zeytini Ayvalık ve çevresinde var. Bunun nedeni zeytinlerin paylaşımında çok haksızlıklar yapıldı. Aslında gelen insanlara çokça zeytinlik verilmesi gerekirken; zengin fakir ilişkisinin devam etmesi için, yani zenginlerin

⁴⁰ TBMM-Zabıt Ceridesi, Cilt: 10, Ankara: T.B.M.M. Matbaası, 1975, s. 84.

kendilerine hizmet edecek insanların olmasını sağlamak için düşündükleri birşey olduğu anlatılıyor. Oradan gelen insanlara çokça zeytin verme olanağı varken, oradan gelen insanlar oradaki mal varlıklarını beyan eden bir belge gösteriyorlar ve ona karşılık da birtakım şeyler ediniyorlar. Yani bilinçli bir şekilde dağıtılmadığı öne sürülüyor. Hatta bu konuda bir toplantı yapıldığı ve zengin fakir dengesinin bozulmamasının konuşulduğu, zenginlerin kendilerine hizmet edecek kimsenin kalmayacağını söylediği, tartışıldıktan sonra kişi başı 20 ağaç kadar bişey dağıtılıyor.

Katılımcının yukarıda sözünü ettiği, mübadele sonrasında malların taksim edilmesine ilişkin toplantı ve "zenginler" in hangi amaçla nasıl bir rol oynadıklarını Girit mübadillerinden Ali Onay henüz yayınlanmamış makalesinde şöyle anlatıyor:

"...Adada hayat yavaş yavaş düzene girmeye başlamıştı. İskan komisyonları, tefviz komisyonları kuruldu. Evvela hiç malı olmayanların durumu İskan Komisyonu'na geldi. İskan Komisyonu üyelerinden, Midilli kökenli Bekirbeyzade Fahri Bey hiç malı olmayanlara, yaşayabilmeleri için nüfus başına yüzer ağaç zeytin verilmesini önerdi. Bu durumda dört kişilik bir ailenin dört yüz ağaç zeytin alacağını ve bunun da aileyi toprağa bağlamak ve geçimini sağlamak için yeterli olduğunu savundu. Aynı komisyonda bulunan Midilli'nin zenginlerinden Sağır Mustafa Bey bu öneriye şiddetle karşı çıktı, "Biz bunlara bu kadar mal verirsek bizim mallarımızı kim işleyecek?" diyerek yirmişer zeytinağacı verilmesini istedi. Konuşmalar tartışmaya dönüştü ve Sağır Mustafa Bey âni olarak Fahri Bey'in yüzüne bir tokat attı. Bu davranışa şaşırان ve son derece üzölen Fahri Bey komisyonu terk ederek evine gidip kapandı. Nüfus kayıtları yapılmadan önce de kahrından öldü. Ondan sonra komisyon nüfus başına yirmişer ağaç dağıttı. Fahri Bey'in dediğı gibi bu yirmişer zeytin ağacının yoksul halka hiçbir yararı dokunmadı ve yoksullar bunları ucuz ucuz satmak zorunda kaldı, ağaçlar parası olanın elinde toplandı. Daha sonra Girit'te mal bırakmış olanların formöllerini incelendi. Formöldeki değerlerin % 40'ı ev, tarla, zeytinlik gibi mallar şeklinde kendilerine verildi. Değerlerin % 60'ı ise devletin kasasında kaldı"⁴¹

Burada bir başka önemli nokta zeytin toplamının oldukça zahmetli ve güç bir iş olmasıdır. Zeytin hasatı 29 Ekim'de başlar ve Şubat sonuna kadar bütün bir kış boyunca devam eder. Hasadın sonbahar ve kış ortası gibi havanın soğuk ve yağışlı olduğu günlerde yapılması işi daha da zorlaştırır. Zeytin toplamada ağaç sayısı, ağacın büyüklüğü ve biçimi, zeytinliğin toprak durumu, ağaçların dikim aralığı, üreticinin mali gücü ve mahsülün önemine göre çeşitli yöntemler uygulanır. Ağaçtan ya da yerden elle toplamının yanısıra sırıkla ve son yıllarda

⁴¹ Ali Onay, "Yunda Tarihinden Bir Bölüm ve Bir İnsanlık Dramı", yayınlanmamış makale, s. 3.

makineyle ağacı silkeleyerek de zeytin toplanmaktadır.⁴² Ağaçlar yüksek ise altlarına brandalar serilerek bir sılıkla ağacın dallarına vurulmak suretiyle zeytinler dökülür. 'Sırıkcı' adı verilen bu işçiler erkektir. Ağaçlar alçak ise zeytinler 'tayfa' adı verilen işçiler tarafından tek tek elle toplanır. Bunun dışında bir de 'dip zeytin' denilen, yağmur rüzgar gibi nedenlerle kendiliğinden toprağa düşmüş olan zeytinler toplanmaktadır. Özellikle yağmurdan sonra çamurun içinden bu zeytinleri ayıklamak çok daha zordur ve bu iş genellikle kadınlar ve çocuklar tarafından yapılır. Zeytinlikleri küçük olanlar bu işlemi kendi aile birimleri içerisinde, eşlerinin ve çocuklarının yardımıyla gerçekleştirmektedirler. Ancak kendi zeytinliklerinden elde ettikleri gelir geçimlerini sağlamaya yetmediği için ayrıca büyük üreticilerin yanında da ailece çalışırlar. Ayvalık'ta tefviz işlemleri sırasında da büyük zeytinlik sahipleri, herkesin aynı dönemde yoğun bir işçi talebi içinde bulunacaklarını hesap etmiş ve tefviz yapamayacak olan halka az zeytinlik vererek, bu kişileri kendileri için çalıştırmayı amaçlamış ve amaçlarına da ulaşmışlardır.

Yeni Ayvalıklıların Üretici Konuma Getirilmeleri

Şarapçılıktan dericiliğe, zeytinyağı ve sabundan tuz üretimine ve ihracaatına kadar ekonomik yönden oldukça gelişmiş olan ve önemli bir ticari merkez sayılan Ayvalık'ta da, zeytinyağı ve sabun üretimi dışındaki sektörler mübadele sonrasında tamamen yok olmuştur. Her ne kadar Ayvalıklılar Cumhuriyet'in çalışan ilk endüstri kuruluşlarının Ayvalık'taki zeytinyağı fabrikaları olduğunu, neden sonra Nazilli'de bir basma fabrikası kurulduğunu savunup övünseler de, tabakhanelerin tamamı ve boya fabrikası kapanmış, şarap ve tuz üretimi ise ortadan kalkmıştır. Mehmed Mesih'in 15 Haziran 1926 tarihli Milli Mecmua'da yer alan "Ayvalıkta Neler Yapılabilir" başlıklı makalesinde de bu konuya değinilmektedir.

"Dün bir Rum, bugün ise tamamıyla bir Türk kazası olan Ayvalık, çalıştığımız takdirde en zengin bir ticaret merkezimiz olabilir. Bir taraftan arazinin tabiatı bu sahanın zenginleşmesi için o kadar müsait ki halihazırda zeytinden edilecek istifade bile çok büyüktür. Sanki tamamen sahil olması dolayısıyla nakliyat gayet ehven olabilir. Bugün Ayvalık'ın halkı ekseriyetle Girit ve adaların mübadilleri teşkil ediyor. Her halde çalışmaktan usanmayacak olan bu insanlara bankalarımızın müzaheretini memleket namına temenni olunur.

⁴² Artun Ünsal, *Ölmez Ağacın Peşinde: Türkiye'de Zeytin ve Zeytinyağı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003, s. 93-95.

Aynı zamanda öğrendim ki Rumlar'dan kalan debbağhaneler ıslah edilirse mühim bir servet elde edilecek. Hatta Rumlar Hindistan'dan bile deri getirtir, burada terbiye ederek her ecnebi memleketeye sevk ederlermiş. Halbuki şimdi ise gündün güne harap olmakla ve metrukiyetlerinden bil-istifade muzır eller tarafından tahrip edilmekte imiş. Dün her suretle Avrupa'ya bile rekabet edebilecek derecede mal vücuda getiren bu fabrikalar niçin bugün zamanın eline terk edilerek perişan edilsin. Hem mübadillerin çok fakir olanları da bu fabrikalarda çalıştırılarak birçok ailenin refahı temin edilmiş olur. Her millet memleketindeki servetten istifade ettikten başka harici memleketlerin zenginliğinde de istifadeye uğraşırken biz niçin elimizdeki refah menbaalarına karşı lakayd kalıyoruz, milyonların heder olmasına göz yumuyoruz. Zenginlerimiz hala mı uyuyorlar, hala mı kibritçilikle vakit geçiren memleketlerine hizmeti hatırlarından geçirmiyorlar.

Fariza niçin bir şirket vücuda getirilip bu muattal bir halde kalarak ölüme mahkum duran, bacaları tamamıyla sönmüş fabrikalar canlandırılmıyor? Hatta bu işle anlayarak uğraşacak şahsiyetler de var. Fakat servetleri mahvolmuş. Dünkü vaziyetleri sisli bir hatıra gibi gözlerinde canlanıyor. Çalışmak istiyorlar, fakat ne ile?⁴³

1926'da bu makalenin yayınlamasından sekiz yıl sonra Ayvalık Gazetesi'nde yer alan *Hicret* başlıklı bir başka haber, kentte hala tam anlamıyla üretime geçilmemiş olduğunu göstermektedir.

Muhacir olarak gelip yerleşen vatandaşlarımız Ayvalık'tan undukları istikrarı bulamayınca yurdun çeşitli yerlerine yerleşmek üzere mallarını satıp Ayvalık'tan ayrılmışlardır. 28.000 nüfus 9.000'e düşmüştür. 4 Mayıs 1933⁴⁴

Ayvalık'a gelen mübadillerin iskan ve tefviz işlerinin uzun süre sonuçlanamaması, büyük masraf ve yorgunluklarla elde edilen malların ertesi gün başka bir göçmene verilmesi ve göçmenlerin bir türlü mallarını sahiplenememeleri yüzünden mübadelenin ardından 1934'de malların tapuya bağlanmasına değin geçen onbir yıllık süre içerisinde evler ve zeytinlikler bakımsız kalmış ve şehir harap olmuştur.⁴⁵

- Fakat 1928'de Ayvalık büyük bir kıtlık geçirdi. Zeytin olmadığı gibi, o zaman tütün ekenler vardı, buğday ekenler vardı. O kıtlıktan dolayı bir kısmı İzmir bölgesine, Manisa bölgesine, Aydın bölgesine göç ettiler. Ve 35.000 nüfus 10-12 bine düştü. Bu kadar büyük bir göç oldu.

⁴³ Mehmed Mesih, "Ayvalık'ta Neler Yapılabilir?", *Milli Mecmua*, Cilt: 2, Yıl: 3, Sayı: 24, 15 Haziran 1926.

⁴⁴ Şerif Bacık, *İlk Kurşundan Bugüne Ayvalık*, Ayvalık: Atatürk İlköğretim Okulu, Kültür Yayını, 1996, s. 20.

⁴⁵ Erim, *Ayvalık Tarihi*, s. 103-104.

Anlatıda sözü edilen kıtlık sonrasında Ayvalık'ın terk edilişi ve 1933 tarihli Ayvalık Gazetesi'nde yayınlanan haber göstermektedir ki Ayvalık'a gelip de umduklarını bulamayanlar, sahip olduklarını niteliklere göre kendilerine iş imkanı yaratabilecekleri başka yerlere göç etmişlerdir. Örneğin Boşnak muhacirleri kendilerinin hayvancılıkla uğraşan köylüler olduklarını, bu nedenle de Ayvalık'ta, kentin içinde yaşamayı tercih etmemişler ve Ayvalık'ın dışında, bugünkü Sarımsaklı mevkiine ve Küçükköy'e yerleşmişlerdir. Özellikle Rumeli'den gelen göçmenler daha çok tütün ettikleri için kendilerine verilen zeytinliklerini satmışlar ve Ayvalık'tan ayrılmışlardır.⁴⁶ Bir başka mübadil çocuğu Ayvalık'ı terk etme nedenlerini anılarında şöyle anlatmaktadır:

"Bu bir yıl içinde babam, zeytin mahsulünün kendisini tatmin etmediğini, memleketimizdeki gibi bağ, bahçe ve tarlamız olmasının daha iyi olacağını düşünmüş. Memleketlerimizle görüşmek ve bir fikir almak için İzmir'e gitti. Görüştüğü kişiler Niğ, yani Kemalpaşa Kazası'nın, istediği gibi bir yer olduğunu söylemiş ve tavsiye etmişler. Babam ertesi gün kalkıp Kemalpaşa'ya gitmiş. Orada, ananın amcasının oğulları yerleşmişlerdi. Onlarla görüşmüş ve orasını çok beğenmiş. Yeşillik ve sulak olduğu için, kendi doğduğu sayfiye köyü: Nolan'a benzetmiş ve oraya evimizi nakletmek kararını vermiş. Ayvalık'a döndüğünde, kararını bize söyledi. Iskan-ı adi haklarımızdan vazgeçerek, evimizi istediğimiz yere nakletmemiz mümkünmüş. O hakkından istifade etmek için babam, ilgili makamlara müracaat etmiş, müsaade etmişler."⁴⁷

Mübadillerin yerleştirilmeleri aşamasında ortaya çıkan aksaklıklar, kır kökenli olanların kent merkezlerine, ya da üreticisi oldukları ürünü yetiştirmeye elverişli olmayan yerlere yerleştirilmeleri, mübadele sonrasında yoğun bir iç göç yaşanmasına da neden olmuştur.

- Oradan yani Midilli falan çeşitli yerlerden buraya gelirken, buraya gelmek diye bir şey yok. Midilli'nin bir köyü, ... Kaptan'ın babasının doğduğu yer. Biz oraya gittik ... Kaptan'la. Şimdi buradan bir tekneye bindirilmişler. Şuradan Babakale'ye gidecekler. Fakat rüzgar böyle geliyor, rüzgarı arkadan almış, Cunda'ya bırakmış. Yani şimdi sülalesi yetmiş yıldır Cunda'lı. Bu şekilde Burhaniye'ye gidecekler Ayvalık'a bırakılmış. Yani insanlar bu şekilde buranın nüfusuna dahil olmuşlar, buralı olmuşlar. Oradan şuraya gidelim, buraya gidelim var, var ama kaptanın keyfine kalmış. Nereye bırakırsa oraya. Çok sayıda Ayvalıklı var Türkiye'nin çeşitli yerlerinde. Ama Ayvalık'ı bilmezler. Yani bunlar, Ayvalık o zamanlar ünlüymüş. Yani

⁴⁶ Halihazırda gerek Ayvalık gerek Cunda'da mülakat yapmak üzere bir Rumeli mübadili bulunamamıştır. Ayvalık'ta kalan birkaç kişinin de geçtiğimiz yıllarda vefat ettikleri belirtilmiştir.

⁴⁷ Berber, *Rumeli'den İzmir'e Yitik Yaşamların İzinde*, s. 45-46.

İzmir'den sonra Ege'de en ünlü yerlerden birisi de Ayvalıkmış. Bu tabii Türkler'in değil de, o zamanki Yunanlıların marifeti. Çünkü burada 5-6 tane konsolosluk varmış. Şimdi insanlar buraya geliyor Ege adalarından, Midilli'den, şuradan. Ayvalık veya İzmir. Burada nüfusa kaydolduktan veya bir süre yaşadktan veya iş imkanı bulamadıktan sonra başka yerlere gidiyorlar ama Ayvalıklı oluyorlar.

Yukarıda vermiş olduğumuz örneklerdeki gibi tesadüfen Ayvalık'a gelip, burada tutunamayanlar, iskan hakkı olarak devletten aldıkları malları ellerinden çıkartarak kenti terketmişlerdir. Mübadele sonrasında Türkiye'ye gelen göçmenlerin yerleşip, üretici konuma geçmeleri yaklaşık on yıllık bir süre almış ve bu sırada mübadiller büyük bir iç göç yaşamışlardır. Özellikle Yunanistan'daki ekonomik faaliyetlerini, burada yerleştirildikleri bölgede gerçekleştirme olanağı bulamayanlar, geçimlerini sağlayabileceklerini düşündükleri yerlere göç etmişlerdir. Bu durum hem mübadillerin yaşam koşullarını hem Türkiye ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir.

- Burdan işte şimdi malları olmayanlar, hani biraz şeyedenler tabii göçüyorlar. Yani burda durumu iyi olmayanlar tabii gidiyorlar İstanbul'a.

EY: Peki sizce Ayvalık'ın zenginleri kimler?

- Şimdi derler ya parayla iman kimdedir belli olmaz. Yalnız tabii zengin olarak ..., bi dönem ...lar vardı onlar da battı gitti zaten. Öyle işte.

EY: Peki nasıl zengin olmuşlar zengin olanlar? Ne iş yapıyorlar?

- ...'in babası geldiği zaman Türkiye'ye altın vardı yanına. Burdan milletten 50 liraya 100 liraya ağacını satın aldı. Yani şey değil, gayri meşru değil, meşru. Satıyor, 20'ser ağaç verdiler nüfus başına, aile başına. 20 ağaçla herif aç kalır, ne yapacak. Ya toplayacak ya satacak. Satular, sattular, parası olanlar da aldı tabii. Böyle.

Görüldüğü üzere mübadiller, iskan hakkı olarak devletten aldıkları mallar geçimlerini sağlamaya yetmeyince zeytinlikleri ellerinden çıkarmışlar, gelirken yanlarında para veya altın getirmeyi başarmış olanlar ise bu malları satın alarak, Ayvalık'ın büyük toprak sahipleri haline gelmişlerdir. Yanlarına ancak birkaç kilo eşya almalarına izin verilen, gerek Türkiye gerek Yunanistan'da gemilere binmeden önce üstleri aranan ve çoğu zaman götürmek istedikleri, gelecekteki yaşamlarını bir ölçüde kolaylaştıracak değerli eşyalarını bile bırakmak zorunda kalan mübadillerin, yine de bir gün evlerine, doğup büyüdükleri yere döneceklerine dair inançlarının en büyük kanıtı altınlarını, değerli eşyalarını ve hatta tenekelerce zeytinyağını geri döndüklerinde çıkartmak üzere toprağa gömmüş ya da saklamış olmalarıdır. Mübadelenin ardından Ayvalık'ta pek çok evde gömülü altınların, gümüş ya da kristal ev eşyalarının, zeytinyağı

tenekelerinin bulunması ile kendi mallarını Midilli veya Girit'de bırakmış olan yeni Ayvalıklılar, şans ve kaderlerinin yardımıyla hak ettiklerini belki bir ölçüde elde etmişlerdir. Yıllar sonra Yunanistan'dan gelip, evlerindeki kitapları ya da birtakım eşyaları talep eden Rumlar da olmuştur. Bu durum, nüfus mübadelesinin psiko-sosyal etkilerinin yanı sıra ekonomik bir adaletsizliğe neden olduğunun iyi bir göstergesidir.

Farklı Göçmen Grupları Arasındaki İlişkiler ve "Ayvalıklı Olmak"

Mübadele öncesinde Ayvalık'ta memurlar dışında müslüman nüfusun yaşamamasından dolayı, mübadil-yerli çekişmesinin yaşanmadığı ve mübadillerin gelmiş oldukları bu yeni yerde toplumsal uyum sürecini daha az sancılı yaşadıkları düşünülebilir. Oysa Yunanistan'ın farklı yerlerinden gelmiş olan mübadiller arasında bile çatışmalar yaşanmış, özellikle Girit mübadillerinin Türkçe bilmemeleri, Midilli mübadillerinin ise daha önce, hatta bir kısmının henüz Mübadele Sözleşmesi yapılmadan Ayvalık'a gelip yerleşmiş olmaları sorunların ana kaynağını oluşturmuştur. Adalı - Giritli ayrımı Ayvalık'ın bugünkü "yerli" halkı arasında hâlâ gözle görülür biçimde nettir.⁴⁸ Üstelik aynı adadan ya da şehirden gelmiş olsalar bile mübadillerin kendi içlerinde homojen bir grup oluşturdukları öne sürülemez. Örneğin özellikle Girit'ten gelen mübadiller arasında Afrika'dan kaçırılıp bu adalarda satılan köleler de bulunmaktadır. Zengin ailelerden bir kısmı kölelerini de beraberlerinde Ayvalık'a getirirken, bir kısmı onları azat etmiş, Türk hükümetinin toprak ve ev dağıttığını duyan ve hiçbir maddi geliri ve taşınmazı bulunmayan azat edilmiş köleler de çareyi mübadil olarak Türkiye'ye gelmekte bulmuşlardır. Mübadil alan başka şehirlerde olduğu gibi Ayvalık'ta da bugün halen Afrika kökenli oldukları ilk bakışta anlaşılan kıvrıkcık saçlı, koyu tenli kimselere rastlamak mümkündür. Bugün Ayvalık'ta yaşamakta olan Mustafa Olpak, bu süreci kendi dedesinin biyografisinde şöyle anlatmaktadır:

"Dedemler o tarihlerrde Köle Kıyısı diye anılan bölgeden kaçırılıp Girit'e getirilmişlerdi. Sonra ninem İstanbul'a gönderilmiş, dedemse uzunca bir süre Girit'te yaşayıp, ardından Ayvalık'a gelmişti. Hepsi bu kadardı. Onlara göre tabii. Hepsinin

⁴⁸ Ayvalık'ta Midilli mübadillerine "Adalı" denmektedir. Bunun nedenlerinden biri Midillili demenin bir parça zor olması olabileceği gibi Ayvalık'ın pek çok yerinden rahatlıkla görünebilen, "hemen şu karşıdaki ada"nın adını söylemeye gerek duymayışları da olabilir kanaatindeyiz.

*bu kadar olmadığını anlamamız, geçmişlerinin bu kadar basit olmadığını öğrenmemiz zaman alacaktı.*⁴⁹

*...Yıllar sonra Ayvalık'ta karşılaştığım ve ten renginden dolayı köle torunu olduğunu anlamakta hiç zorlanmadığım Arap Yaşar, söyledikleriyle hayli şaşırtmıştı beni. Gerçekte kendisi Ayvalık'ta doğmuştu. Babası ise Girit'te, Resmo'da. Dedesi köleydi. Dedelerimiz aynı çiftlikte çalışmış, birbirlerine çok yardım etmiş, farklı yerlerden gelmelerine rağmen, kardeşten öte olmuşlardı.*⁵⁰

Bu gibi istisnaları dışarda tutacak olursak, genelde Adalı ve Giritli olmak üzere Ayvalık'a gelen iki farklı grubun dışında Balkan Savaşları sırasında gelmiş olan Boşnak muhacirlerinin varlığı da hesaba katılırsa, din dışında hemen hemen hiçbir ortak özelliği bulunmayan, birbirinden tamamen farklı bu üç grubun birarada yaşamaya çalışırken doğabilecek sorunlar kolaylıkla öngörülebilir. Tıpkı yerli nüfusla göçmenler arasında olduğu gibi, farklı göçmen grupları arasındaki çekişmenin de başlıca nedeni ekonomiktir. Ayvalık'ta da Girit mübadilleri, kendilerinden yaklaşık bir yıl önce gelmeye başlayan ve en güzel evlere, zeytinliklere sahip olan Midillililerle çekişmeler yaşamışlardır. Midilli'den daha önce gelenler Türkçe konuşan bir müslüman topluluğu olsa da, Giritlilerle karşılaştırıldığında bunların pek azı siyasi arenada başarılı olabilmişlerdir. Bunun nedeni şüphesiz, her iki dili kullanan Giritlilerin son derece eğitilmiş olmaları ve Girit'te yaşarken siyasi çevrelerde kazandıkları becerileri yeni yerleşim yerlerinde hayata geçirmelerinde mahir olmalarında yatmaktadır. Sophia Koufopoulou'nun araştırmasına göre, Midillililer Türkiye'ye gelmeden önce Giritlilerden daha zengin olmalarına rağmen, yeni yerleşim yerinde Giritliler'in daha müreffeh bir yaşam standardına sahip oldukları ortaya çıkmıştır.⁵¹

E.Y.: Peki Girit'ten gelenle adadan gelen iyi geçinir miydi?

- Başta iyi geçinemiyorlardı, evet. Başta bi şey vardı, zıtlasma, bi rekabet vardı.

E.Y.: Nereden kaynaklanıyor bu?

- Çünkü Midillililer daha yakın tabii, onlar daha çabuk gelmişler buraya ve en iyi malları onlar kapmışlar. Giritliler tabii daha uzun yoldan geldikleri için sonradan onlar da tabii biraz ezilmişler. Fakat diyebilirim ki ondan sonra Midillilileri geçtiler yani. Çünkü Giritliler bizim çok hesabıydiler. Ve hala ordaki yerli Giritliler, ben beş sefer Girit'e gittim, hala onlar çok tutumludur. Hesabını, kitabını bilirler. Bizimkiler de tabii onların şeyinde kaldıkları için, tesiri altında kaldıkları için mesela Midillililer

⁴⁹ Mustafa Olpak, *Köle Kıyısından İnsan Biyografileri*, İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2005, s. 15.

⁵⁰ Olpak, *Köle Kıyısından İnsan Biyografileri*, s. 20.

⁵¹ Koufopoulou, "Türkiye'de Müslüman Giritliler: Bir Ege Toplumunda Etnik Kimliğin Yeniden Belirlenmesi", s. 321.

daha savurgandılar, daha bonkördüler, bizimkiler hesabını kitabını Giritliler daha çok bilirdi.

Ayvalıklı mübadiller de ilk geldiklerinde Midillililer'in ekonomik açıdan daha iyi durumda olduklarını ancak Giritliler daha 'hesabi' (tutumlu) oldukları için zamanla kendilerinin daha zengin olduklarını ifade etmekte ve iki mübadil grup arasındaki çekişmeyi kabullenmektedirler.

- Şey enteresan. Giritlilerle Midillililer arasında bir çekişme var. Mesela Ahmet Yorulmaz'ın yazdığı bir kitap vardır, Ayvalık'tan Geçenler diye. Hiçbir Midillili yok içerisinde ki, bunların içerisinde Halide Edip Adıvar'la konuşan dört kadından birisi Meliha Hanım vardı rahmetli. Mesela Fadıl Bey, pirina fabrikasının sahibi. Onlar sanki bizi düşman gibi görüyorlar. Evet, çok enteresan duyguları var. Yani bizlerden çok farklı, Midillililerle onlar.

...Bu ilk zamanlarda hep burda şehir kulübündekiler falan hep daha yüksekte olan Midillililerdi.

...Bir de onların sistemleri ayrı. Onlarda anaerkil aile düzeni hakim. Mesela bir darb-i mesel vardır, "Giritli'den alacaksın damat al, gelin alma" diye.

Giritli mübadillerin aile içinde daha demokratik bir yapıya sahip olmaları da Ayvalık'ta adalı mübadiller tarafından yadırganıştır. Giritli kadınların cinsiyete dayalı eşitliği teşvik eden Türk hükümetlerini destekledikleri görülmektedir; bu yaklaşımları kadın ve erkeğin aile yaşamları hakkında ortak karar almaları gibi bir pratiğe de yansımıştır. Bu elbette ki gündelik yaşamda Batılı normlarda cinslerarası tam bir eşitliğin var olduğu anlamına gelmez. Hala katı bir işbölümü sözkonusudur ve çoğu durumda erkek evin geçimini üstlenmiştir. Ancak yine de kendi etnik toplulukları içinde Giritli kadınların kadın olarak statüleri, diğer etnik gruplarla karşılaştırıldığında hayli yüksektir.⁵² Baskın Oran, bir sözlü tarih çalışması olan "Dalavera Memet'in Bodrum Tarihi" adlı kitabında Giritlilerden kız alınmamasının nedeninin genel olarak Giritli erkeklerin son derece evine bağlı, yumuşak tabiatlı, kadınların ise aileye egemen ve hatta biraz "cazgır" olmalarından kaynaklandığını öne sürmektedir. Bunun yanı sıra Giritlilerin Anadolu yerlilerinden giyim kuşamdan göreneklere kadar her açıdan çok daha

⁵² Koufopoulou, "Türkiye'de Müslüman Giritliler: Bir Ege Topluğunda Etnik Kimliğin Yeniden Belirlenmesi", s. 324.

doğal ve serbest olmalarından, bir de hiç Türkçe bilmeyip hep Rumca konuşmalarından kaynaklandığını belirtmektedir.⁵³

İki mübadil grubun çekişmesinin gerisindeki bir diğer neden de Giritliler'in çoğunluğunun, Müslüman inançlarına bir çeşit Hıristiyan – İslam sinkretizmi süreci sonunda giren bazı dinsel inanç tarzları ve adetlerini korumuş olmalarıdır. Örneğin Paskalya'da Ortodoks Yunanlılar, yumurtaları İsa'nın kanını temsil eden kırmızı renge boyarlar ve tsoureki denilen özel bir tatlı ekmek yaparlar. Cundalı Giritliler de Hıdırellez kutlamalarında İlyas Peygamber için aynı şeyi yaparlar ve dahası, bu adeti Hıristiyan Rumlardan aldıklarını da açıkça söylerler.⁵⁴ Giritliler Adalıların iyi yemek pişiremediklerini, evlerinin pis olduğunu, köylü olduklarını iddia ederken; Adalılar da Giritlilerin Rum adetlerini devam ettirdiklerini, Girit'te İdadi bulunmadığı için kültür seviyelerinin kendilerinden daha düşük olduğunu, Ayvalık'ta ilk yıllarda şehir kulübündeki üyelerin neredeyse tamamının Adalı olmasının da bunu gösterdiğini savunmaktadırlar. Giritlilerin bir kısmının halen Türkçeyi hiç bilmemesi ya da çok az bilmesi, özellikle yaşlıların birbirleriyle Rumca konuşmayı tercih etmeleri, çocuklarına ve torunlarına da bu dili öğretmeleri, aileden biri öldüğünde geride kalan yakınların uzun süre siyah kıyafetler giymeleri ya da mezarlarının üzerini mermerle kaplatarak, halkın deyişiyle "Rum mezarı gibi" yapmaları da Adalılar tarafından halen eleştirilen davranışlardır.

Midilli mübadilleri Ayvalık'a geldiklerinde Türkçeyi gayet iyi konuşabildikleri halde Girit mübadillerinin büyük bölümünün tek bir kelime bile Türkçe bilmemeleri nedeniyle Giritliler, diğer mübadiller tarafından "yarım gavur" olarak adlandırılmış ve kahvede birlikte oturmamak, kendilerinden alış-veriş etmemek ve kız alıp vermemek gibi uygulamalarla uzun süre dışlanmışlardır.

Her ikisi de ada olmasına ve benzer koşullarda yaşamalarına rağmen Giritliler Türkçe bilmemekte, Midillililerin tamamı ise Türkçe konuşmakta, hatta içlerinde Rumcayı hiç bilmeyen ya da çok az bilenler de bulunmaktadır. Bunun başlıca nedeni Girit'in, Osmanlı topraklarına hemen hemen en son katılan ve

⁵³ Baskın Oran ve Feyhan Görgün, *Dalavera Memet'in Bodrum Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 15.

⁵⁴ Koufopoulou, "Türkiye'de Müslüman Giritliler: Bir Ege Topluluğunda Etnik Kimliğin Yeniden Belirlenmesi", s. 323.

hem idarî dokusu, hem de toplumsal yapı anlamında Osmanlı egemenliğinin en gevşek örüldüğü coğrafya olmasıdır. Ada'daki Müslüman ve yerli Rum-Ortodoks nüfus öylesine karışmıştır ki, Müslümanların kullandıkları isimler Rumca isimlerle birleşmiştir. Ada'da Müslümanların daha fetihten itibaren Rum kadınlarıyla çok sayıda evlilikler yaptığı bilinmektedir. Rum kadınlardan doğan çocuklara Rumca hitap edilmekte hatta Rumca isimler verilmektedir. Belgelerde Yanni Osman, Hasan Nikolaki veya Molla Mehmetaki gibi isimlere sıkça rastlanmaktadır. Hatta kimi zaman sadece Rumca isimlerle anılan Müslümanlara da rastlanır. Ada'da resmi yazım dilinin Türkçe olmasına ve Türkçe eğitim ile basın faaliyetlerine büyük önem verilmesine rağmen, halk arasında konuşulan dil Rumca'dır. Rumca, sadece Rumlar ile Müslümanlar arasında değil; Müslümanların kendi aralarında da kullandıkları dil olmuştur.⁵⁵

Tahmiscizade Mehmet Macit, anılarında, Girit'teki Müslümanların Rumca konuşmalarının asıl nedeninin buradaki müslüman erkeklerin Rum kadınlarla evlenmeleri ve çocukların evde anneleri tarafından yetiştirilmeleri olduğunu belirtmektedir.

*"Osmanlılar, idareleri altındaki Rumların ana dillerine dokunmamışlar, İslamı kabul etmekle nikahladıkları yerli Rum kadınlarından doğma çocuklarına anaları tarafından Rumca öğretilmesine de kayıtsızlık göstermişler, gerek şehirlerde gerekse köylerde müslüman ve hristiyan halkın birarada yaşamalarına da imkan tanımışlardır. Bütün bu tarihi hakikatler gözönüne alındığı takdirde, bugün mübadele suretiyle mübarek Anadolu topraklarına can atan, gadre uğramış Giritli müslüman köylülerin Türkçeye vakıf olamamalarının gerçek sebebi açıkça ortaya çıkar. Hakikat bu merkezde iken, aziz Türkiyemiz'in şefkatine sığınmış kılıç artığı Girit Türkleri arasında mevcut, mahdut sayıda köylülerin Türkçe konuşamamaları hususu, anavatandaki birtakım zümreler tarafından pek haksız, pek insafsız bir şekilde tenkide uğramıştır."*⁵⁶

Mübadelenin ardından özellikle Girit'ten gelen ve Türkçe bilmeyen mübadiller için Ayvalık'ta yetişkinlere eğitim veren gece okulları açılmış ve bu okullarda Türkçe öğretilmeye çalışılmıştır. Özellikle yaşlı olanlar bu okullara girmekte direnmiş, gitseler de Türkçeyi öğrenmekte zorlanmışlardır. Çocukların Türkçe öğrenmesi ise çok daha kolay olmuş, evlerinde hala Rumca konuşulsa da, gerek

⁵⁵ A. Nükhet Adıyke ve Nuri Adıyke, "Yunan İsyanı Sırasında Girit'te İrtidad Olayları", <http://www.lozanmubadilleri.org.tr>, 29.06.2004'de girildi.

⁵⁶ İsmet Miroğlu ve İlhan Şahgin, *Tahmisci-zade Mehmed Macid Girit Hatıraları*, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1977, s. 31-32.

okulda gerek arkadaş çevresinde konuşmak zorunda kaldıkları bu dili kısa zamanda öğrenmişlerdir. Ancak başlangıçta Türkçe bilmemeleri okulda öğretmenleri ve arkadaşları tarafından da yadırganmalarına neden olmuştur. Ertuğrul Erol Ergir, bir Girit mübadili olarak önce Ayvalık'a, daha sonra İzmir'e yerleşen babasının anılarını şöyle anlatmaktadır:

"Dadım, Girit'te ailemiz yanında hizmetçi olarak çalışan ve orada kalmayıp, müslüman olup bizle İzmir'e gelen bir Rum'du. Tek kelime Türkçe bilmiyordu. Büyük annem, her nasılsa ona Kur'an-ı ezberletmişti. Beş vakit namaz kılar, oruç tutardı. Esasen evde hep Rumca konuşulurdu. Ben de ilkokula başlamadan Türkçe konuşamıyordum, sokağa çıkıp çocuklarla oynayamıyordum. Kurtuluş Savaşı etkileri devam ediyordu. Sokağa çıktığımda çocuklar beni "Rum Kopili" diye taşıyorlardı. Hiç unutamam, Türkçe bilmediğimden ilkokula gitmek istememiştım. Büyük babam çeşitli yollarla beni ikna edemeyince, çarşıya gidip küfeli bir hammal tutmuştu. Küfeye beni yerleştirerek, belinden çıkardığı kemeriyle beni döverek okula getirmiş ve müdüre teslim etmişti."⁵⁷

Küçük bir çocuk için arkadaş çevresinin ve bu çevrede kabul görmeyen ne denli önemli olduğu düşünülürse, arkadaşları tarafından dil bilmediği için alay edilen bir çocuğun okula gitmek istememesi kolaylıkla anlaşılabilir. Mübadil çocuklarının arkadaşları tarafından kabul ve onay görmeleri için son derece hızlı bir biçimde Türkçe öğrenmeleri gerekmiştir. Ancak kimi zaman Türkçe öğrenmeleri de yeterli olmamıştır. Ne kadar küçük yaşta öğrenmiş olursa olsunlar içine doğmadıkları ve sonradan öğrendikleri bir dil olduğu için Türkçeyi her zaman doğru kullanamamalarından kaynaklanan hatalar ve şive farklılıkları da kimi zaman kendileriyle alay edilmesine neden olmuştur. Ayvalıklıların gündelik konuşma dilinde dikkat çeken üç temel farklılık vardır. Bunlardan birincisi hemen tüm kelimelerin sonuna -cik, -cık eki getirmeleridir. Bunun Yunanca'daki -mu ekinin karşılığı olduğunu düşünmekteyiz. "Çok da çirkinciktir" gibi olumsuz anlam taşıyan kelimelerin sonuna bile bu ekini getirilmesi, onların eleştirilerini bile sevimli hale getirmektedir. İkinci temel farklılık Ayvalıklıların tıpkı İstanbul Rumları gibi -mi, -mu soru ekini kullanmamalarıdır. "Gelirsin?" [Geliyor musun?], "Gidersin?" [Gidiyor musun?] örneklerinde olduğu gibi cümledeki soru anlamı kelimenin son hecesine yapılan vurguyla verilmektedir. Son farklılık ise Yunanca'da sıkça kullanılan "vre" nidasının Ayvalıklılarca "bre" şeklinde değiştirilmiş olarak kullanılmasıdır. Çoğu zaman "bre"den önce "be" de kullanılmaktadır: "Yok be

⁵⁷ Ertuğrul Erol Ergir, *Unutmadığım Karşıyakam ve İzmirim*. İzmir: Tümeltaş A.Ş. Yayınları, 1999, s. 1.

bre” örneğinde olduğu gibi. Uzun yıllar boyunca Rumca konuşmuş bu kimselerin, bu dilin bazı yapı taşlarını Türkçe’ye de taşımış olmaları son derece doğaldır.

EY: Peki askerlikte ya da okuldayken herhangi bir sorunla karşılaştınız mı Girit'ten gelmiş olduğunuz için?

- *Hayır. Öğrenmiştim ben Türkçeyi, ortaokulda okuyordum. Benim [dilim] temizdi. Mesela bizim ortaokulda okuyan arkadaşlar vardı Giritli, onların çoğunun dili daha düzelmemişti. Hatta hatırlarım, ortaokuldaydık, yine bi Girit Resmolu, hava subayı oldu sonra arkadaş, daha ortaokulda hava penceresi vardı ipe çekersin, açılır. Çocuklar, o ipini çekerken koparmışız, ip kopmuş kapalı kaldı. Şimdi müdür geldi dersaneye. Niye diyor kapattınız orasını diyor, o arkadaş da diyor, "Müdür bey ip kırıldı" dedi. Yani enteresan bişeydir bu. Hatta arkadaşlar takılırdı ona, "ip kırıldı, ip kırıldı" falan. Yani şivesini daha düzeltememişti, halen Rumcaya kaçırıyordu şivesi. Yani öğrendiler. Mesela kayınvalide bilmezdi. Annem de öyle. Buraları hep benimdi, bahçeydi, 18 dönüm bahçeydi. Bahçıvan vardı, bahçıvana yemek verecek. Tutmuş o da evin kenarında bi delik var, herhalde bişey koyuyodu Rumlar, yemeğini oraya koymuş. Bahçıvan geliyor yemeği almaya annem içerden diyor ki, "Hasan Ağa", "Buyur hanım" diyor. "Yemek deli" diyor, "Yemek deliktendir" diyemiyor. "Yemek deli" diye anneme takılmağa başladı. Şiveyi düzeltemediler ve öyle bir durum var ki, halihazırda şivesi düzeltemeyenler var. Ben düzelttim, askeri okula geldim falan, şivemi düzelttim, ama halen Girit'ten gelenlerin bir kısmı şivesini düzeltemedi.*

...

- *Öğrendiler ama, öğrenmeyenler de çok. Öğrenmeden göçtüler gittiler yani. Hele Cunda, bizden beterdı Ali Bey Adası. Onlar hep Giritli. Hiç, onlar halen de Rumca konuşurlar.*

EY: Peki böyle siz Türkçe bilmiyorsunuz diye sizi horlarlar mıydı, bişey derler miydi Rumca konuşuyorsunuz diye?

- *Yarım gavur derlerdi. Buraya geldiğimiz zaman ilk, yarım gavur derlerdi. Çünkü lisan bilmiyorlar ya. Aslında Türk, müslüman vs. fakat Türkçe bilmediği için bazen takılırlardı işte yarım gavur falan diye. Onları hatırlıyorum.*

Gerek ekonomik nedenler gerek farklı adalardan gelen mübadillerin kültürel farklılıkları Ayvalık'ta Adalı ve Giritlilerin kaynaşmasını geciktirmişse de; zaman içerisinde farklılıklar azalmış, mübadiller de kendilerini 'Ayvalıklı' olarak tanımlamaya başlamışlardır.

E.Y.: Sızinkiler Girit mübadiliymiş. İlk geldikleri zaman Midilli mübadilleriyle Girit mübadilleri iyi geçinmişler mi?

- *İyi geçinmemişler ilk yıllarda. Hiç iyi geçinmemişler. Adalı derler, Midillililer temiz değil, Midillililer iyi yemek pişirmez. Hep ben cocuktum, ben onlara karşı çıkardım. "Nerden biliyorsunuz? Gittiniz mi evlerine, yediniz mi yemeklerini?" derdim. Şimdi Midilli tabii daha yakın. Buraya daha çabuk geliyorlar. Bi de ne bileyim en güzel evler, en güzel bilmem neler falan. Bizinkiler daha uzaktan geliyorlar. Böyle birşey*

var. nasıl ki İzmirli Vanlıyı sevmez, onun gibi birşey. Onu ben çok büyütüyorum. Sonra Midillililerle Giritliler tabii birbirleriyle çok iyi kaynaşıyorlar. Kız alıp veriyorlar.

Ayvalık'ta başlangıçta her göçmen grup kendi içinden kız alıp verir, kendi grubuna ait kahvede otururken, zaman içerisinde kaçınılmaz olarak kaynaşmış ve özellikle evlilik nedeniyle bu ayrım da erimeye yüz tutmuştur.

- Bir rekabet belki eskiden vardı. Midillili'nin Midillili'yi kayırması, böyle bir cemaat davranışının olmuş olabileceğini, eskiden, ilk geldikleri zaman olabilir. Fakat bence müthiş bir şey oldu. Benim bildiğim bütün şey bunların birbirleriyle evlendikleri ve artık kimin ne kadar, kaç dirhem Midillilidir, kaç dirhem Giritlidir, onun anlaşılmasız bir hale geldiği. Çok karıştı. Birbirleriyle evlendiler yani. Ama başlangıçta bilirim ben de "İşte onlar ne olsa Giritlidir", "Onlar ne olsa Midillilidir" şeyi, bir rekabeti, böyle birbirlerinin memleketini. Bu her yerde olur yani. Bilakis bunlar bence hepsi Balkanlar'dan, Yunan adalarından geldikleri için böyle çok kültürlü ortamlarda yaşamaya alışmış ve onların adetiyle birbirlerine karşı fazla da şey olmayan. Ağır basan, fazlasıyla ağır basan özellikleri bu olmuştur yani.

İkinci kuşak bir mübadilin "Mübadele yapılmasaydı şimdi nasıl bir hayatınız olurdu?" sorusuna vermiş olduğu yanıt, Adalı - Giritli ayrımının farklı mübadil grupları arasında yapılan evlilikler yoluyla aralarında sosyal, ekonomik ve kültürel bağların kurulması aracılığıyla çözüldüğünün en açık göstergesidir:

"O zaman ben olmazdım. Çünkü annem Giritli, babam Midillili. Buraya gelmeselerdi tanışıp evlenemezlerdi"

Zamanla Midilli ve Girit mübadilleri, Boşnak ve Bulgar muhacirleri, kaynaşarak Ayvalık'ın "yerli" halkını oluşturmuşlardır. Ayvalık yoğun nüfus hareketlerine sahne olan bir ilçe olduğu için artık terör yüzünden Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan, deprem korkusuyla başta İstanbul olmak üzere Marmara Bölgesi'nden, emekliliklerini burada geçirmek için Türkiye'nin her yerinden ya da tatillerini geçirmek için gelip başta Almanya olmak üzere birçok yabancı ülkeden Ayvalık'a yerleşenler kentin yeni göçmen gruplarını oluşturmakta, kimi zaman birbirleriyle, kimi zaman da "yerli" halkla çatışmaktadırlar.

Sonuç

Mübadele gerek Rum gerek müslüman birçok insanın hayatını derinden etkilemiş, toplumsal ve ekonomik alanlarda; bir günde değişim ve dönüşümlere, psikolojik olarak büyük travmalara neden olmuştur. İnsanlar, kuşaklar boyu yaşadıkları evlerinden topraklarından zorunlu olarak kopartılmış ve daha önce hiç görmedikleri, hatta belki adını bile duymadıkları yerlerde, hayata yeniden başlamak zorunda bırakılmışlardır. Üstelik geride bıraktıkları yalnızca taşınmaz malları değil, aynı zamanda sevdiklerinin mezarları, Rum ya da müslüman komşuları⁵⁸ ve onları oldukları kişi yapan, kimliklerini ve benliklerini oluşturan geçmişleridir. Tüm bu kayıplar da bireyleri, yaşamlarının geri kalanında baş etmeye çalışacakları büyük bir travma ile karşı karşıya bırakmıştır.

Amerikan Psikiyatri Birliği'nin (APA) tanımına göre, insan yaşamının olağan sayılabilecek olumsuz deneyimleri dışında; sıradışı ve çaresiz bırakan, ruhsal ve bedensel olarak yaralayıcı olaylar travmatik yaşantılardır. Savaş, işkence, tecavüz, doğal afetler, kazalar, göç yaşantısı, birdenbire ortaya çıkan ya da süreklilik gösteren tıbbi hastalıklar, bir yakının kaybı gibi kimi zaman toplumsal boyut da içeren olaylar bugün oldukça genişlemiş olan travma kavramının kapsamına girmektedir. Travmatik olayın bireyin ruhsal yaşamı üzerinde sarsıcı ve örseleyici etkileri olabilmektedir. Bu etkilerin kalıcı olması, bireyin kişisel özellikleri kadar yaşadığı toplumsal çevrenin travmaya verdiği tepkilerle de bağlantılıdır. Diğer yandan travmatize olmuş bireyin aile, okul, iş gibi yaşam alanlarındaki değişiklikler de olaya toplumsal boyut kazandırabilmektedir. Yaşadıkları bölgeden savaş, soykırım ya da etnik ayrımcılık nedeniyle göç ettirilen ve tarihsel köklerinden kopartılan kişiler bu travmatik yaşantının üzerine ekonomik, sosyal ve kültürel sorunlarla da baş etmek zorunda kalmaktadırlar.⁵⁹ Olayın mübadillerde yarattığı gerilim Scudder ve Culson tarafından fiziksel bir tepki olarak tarif edilmekte ve 'yerlerinden edilmelerinden hemen sonra hastalık ve ölüm olaylarındaki artış' da bunun

⁵⁸ Mübadillerin yerleştirilmeleri sistemli bir şekilde gerçekleştirilemediği için Yunanistan'daki bir köyün Türkiye'de topluca iskan edilmesi mümkün olmamış, bu nedenle mübadillerin büyük bir kısmı sadece Rum olduğu için Yunanistan'da kalan değil; Türkiye'ye gelen müslüman komşularından ve hatta kimi zaman akrabalarından da ayrılmak ve farklı yerlerde yerleşmek zorunda kalmışlardır. Bu da mübadillerin aynı zamanda birincil çevrelerini de kaybettikleri anlamına gelmektedir.

⁵⁹ Özge Yenier Duman ve Erol Göka, "Travmatik Yaşantıların Bireysel ve Toplumsal Yansımaları", *Toplum ve Bilim*, İstanbul: Birikim Yayınları, Güz 2001, s. 71-77.

kanıtı olarak sunulmaktadır.⁶⁰ Mübadelenin gerçekleşmesinin ve artık geriye dönüşün mümkün olmadığını anlaşılmasının ardından, bireyler ne denli büyük bir acıyla karşı karşıya olduklarını anlamışlardır. Görüştüğümüz bir mübadil çocuğunun

"Bir yakınının ölümünden ve tecavüze uğramaktan sonra bir insanın başına gelebilecek en acıklı olay"

şeklinde tanımladığı mübadelenin acısı, biraz da "çocuğunu gömen" bir annenin "tabutun mezara indirildiği sırada çıkardığı gıcırtyı" iştirken duyduğu acıya benzetilir. Öylesine derin, içten, çaresiz ve umutsuzdur.⁶¹ Engin Berber'in "Rumeli'den İzmir'e Yitik Yaşamların İzinde" adlı kitabında bir başka mübadil çocuğu ise, bu acıya dayanamayanların nasıl bir sonla karşılaştıklarını şöyle anlatmaktadır:

*"İşte babam, aynı hayatı burada da sürdüreceğini zannetti. Kocaman bir ağacı yerinden söküüp, başka yere dikmeye kalkınca, sonucunda ne olacağı bellidir. İşte biz de öyle olduk, çok sarsıldık. Babam o zaman daha genç olduğu için, yalnız bir mide rahatsızlığı ile bu hengameyi atlattı. Fakat memleketten yaşlı gelenlerden çoğu, bu sıkıntılara dayanamayıp vefat ettiler. Çünkü onlar, buraya gelişimizin geçici olduğunu zan etmişler. "Siyaset icabı buraya geldik ama yine memleketimize, evlerimize döneceğiz" diye kendilerini inandırmışlar. Hakikati anlayınca, hayal kırıklığı onları mahvetti."*⁶²

Mübadelenin sonucu olarak ekonomik zorlukları, toplumsal dışlanmayı ve geçmişlerini oluşturan unsurların neredeyse tamamını kaybetmeyi göğüsleyerek yaşamaya devam edenler ise, büyük ölçüde anılarına sarılmışlardır. İçlerindeki düşmanlığı, kini temizleseler de doğdukları, yaşadıkları toprakları özlemekten hiç vazgeçmemişlerdir. Mübadele sonrasında mübadillerin Yunanistan'a ve Türkiye'ye ziyaret amacıyla bile girmelerine uzun yıllar izin verilmemesi, bu özlemi daha da arttırmış, bu özlem yüzünden memleketlerini gözlerinde daha da büyütmişlerdir. Oranın suyu daha güzel, otları daha yeşil, meyveleri daha lezzetlidir. Herşeyin en iyisi oradadır. Yıllar sonra doğdukları toprakları ziyaret etme şansını bulanlar ya da yakınları oraya gidenlerin istedikleri hep aynıdır.

⁶⁰ Tolga Köker, "Göçmenlik Dersleri: Türkiye'de Zorunlu Göç Deneyimi", *Ege'yi Geçerken: 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Der: Renée Hirschon, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s. 307.

⁶¹ Pervin Erbil, *Anadolu'ya Ağlıyordu Niobe*, İstanbul: Sorun Yayınları, 2001, s. 41.

⁶² Berber, *Rumeli'den İzmir'e Yitik Yaşamların İzinde*, s. 49.

Yaşarken yastıklarının altına koymak, öldükten sonra mezarına serpilmek üzere bir kese memleket toprağı. Belki bir de yudum yudum içecekleri, o tadını unutamadıkları lezzetli sudan bir şişe.

Mübadiller arasında gözlediğimiz bir diğer nostalji unsuru da, doğum yerlerini soyadı olarak almış olmalarıdır: Komili, Suda, Grebene, Kandiye gibi. Yunanistan'a yerleşen mübadillerin bir kısmının yaşadıkları yere *Nea*⁶³ *Smirna* (*İzmir*), *Nea Mudanya*, *Nea Menemen* adını vermeleri gibi Türkiye'ye gelenlerin de memleketlerinin adını kendi adlarının ardına eklemelerinin ait olma gereksinimlerinin, duydukları büyük özlemin ve bir şekilde geçmişlerine tutunmak istediklerinin en açık göstergesi olduğunu düşünüyoruz.

⁶³ Rumca 'Yeni'.

